

MUHBA MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

**MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA (MUHBA)**
Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
museuhistoria@bcn.cat
barcelona.cat/museuhistoria

**Ajuntament
de Barcelona**

MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
MUHBA

14
quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II · ANY 2018 · N.14 · ISSN 1699-793X
232 PÀGINES · BARCELONA

Editor:
Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:
Joan Roca i Albert

Direcció Quarhis:
Julia Beltrán de Heredia

Secretària de redacció:
Vanessa Triay

Consell de redacció:
Xavier Aquilué (MAC)
Julia Beltrán de
Heredia (MUHBA)
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Miquel Molist (UAB)
Isabel Rodà (UAB)

Avaluadors externs:
Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Simon Keay
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

**Altres avaluadors
2012-2018:**
Carmen Aranegui Gascó
José Beltrán Fortes
Gian Pietro Brogiolo
Francesc Burjachs
Claudio Capelli
Carlo Ebanista
Albert Garcia Espuche
Enrico Giannichedda
Ignacio Grau

Carmen Guiral Pelegrín
Sonia Gutiérrez Lloret
Alberto León Muñoz
Josep M. Macias
Assumpció Malgosa
Pedro Mateos Cruz
Josep M. Nolla
Lauro Olmo Enciso
Josep M. Palet
Antonio Pizzo
Juan Antonio Quirós
Paolo Ramagli
Santiago Riera Mora
Queralt Solé
Jacques Thiriot
Josep Maria Vila

Control gràfic:
Emili Revilla

Disseny gràfic:
PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:
Edicions Hipòtesi, SL

Impressió:
Índice Arts Gràfiques, SL

Imatges de la coberta:
Fons Antic-MUHBA

Imatges contracoberta:
Fons Antic-MUHBA

ISSN
1699-793X

Dipòsit legal
B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**
Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2018·NÚM.14·ISSN 1699-793X
232 PÀGINES · BARCELONA

**Ajuntament
de Barcelona**

9-11	L'ARQUEOLOGIA I EL MUSEU, UN VINCLE SÒLID I DURADOR JOAN ROCA I ALBERT
12-13	EDITORIAL JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO
EL MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA I L'ARQUEOLOGIA: 75 ANYS	
16-25	BARCELONA I ELS CENTRES ARQUEOLÒGICS DEL MUSEU D'HISTÒRIA: UNA APOSTA PER A LA INCORPORACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC A LA CIUTAT JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO
26-36	L'ARXIU ARQUEOLÒGIC DEL MUSEU D'HISTÒRIA, DES DELS SEUS ORÍGENS A L'ACTUALITAT LÍDIA FONT PAGÈS I EMILI REVILLA CUBERO
NOTES I ESTUDIS	
38-63	LA DARRERA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL POBLAT IBÈRIC DEL TURÓ DE LA ROVIRA DE BARCELONA DANIEL GINER IRANZO
64-76	EL ENIGMA DE <i>C. COELIUS</i> I LA PRIMERA MURALLA DE <i>BARCINO</i> ALESSANDRO RAVOTTO
78-94	ANÁLISIS DE LOS CONTEXTOS CERÁMICOS DE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA DE LA BASÍLICA DELS SANTS MÀRTIRS JUST I PASTOR (BARCELONA) JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO I XAVIER AQUILUÉ ABADÍAS
96-121	EL TALLER DE PEDRALBES I ELS GRESOLS CERÀMICS DE LA PLAÇA DEL REI PER LA FOSA DE PLATA. EVIDÈNCIES CERÀMIQUES DE LA BARCELONA DEL SEGLE VIII: ARQUEOLOGIA I ARQUEOMETRIA JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO I JAUME BUXEDA I GARRIGÓS I MARISOL MADRID I FERNÁNDEZ I MARTA VALLS LLORENS
122-136	EL TREBALL DE LA SEDA A BARCELONA ENTRE ELS SEGLES XV I XVII. UNA APROXIMACIÓ DES DE L'ARQUEOLOGIA I LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA IVANA STOJAK I MIKEL SOBERÓN RODRÍGUEZ
138-149	LA CERÀMICA "TIPUS DELFT" (HOLANDA) AL REIAL MONESTIR DE SANTA MARIA DE PEDRALBES JOSEP CRUELLES CASTELLET
150-165	LA FÀBRICA DE CERÀMICA ORNAMENTAL D'ANTONI TARRÉS, SEGLES XVIII-XIX JACINTO SÁNCHEZ GIL DE MONTES I JOSEP M GURT I ESPARRAGUERA
166-180	LA BATERIA ANTIAÈRIA I EL BARRAQUISME AL TURÓ DE LA ROVIRA DE BARCELONA. UN CAS D'ARQUEOLOGIA CONTEMPORÀNIA JORDI RAMOS RUIZ
NOTICIARI	
182	LA MURALLA DE <i>BARCINO</i>
183-184	LA BASÍLICA DELS SANTS MÀRTIRS JUST I PASTOR DE BARCELONA EN EL MARCO DE LA CIUDAD TARDOANTIGUA Y ALTOMEDIEVAL (SIGLOS V AL XIII) Y SU PRECEDENTE ROMANO (SIGLO I)
185-186	ANGULACIONES DEL FÉMUR PROXIMAL A LO LARGO DE LA HISTORIA
187-188	ARCHAEOLOGICAL AUTOMATIC INTERPRETATION AND DOCUMENTATION OF CERAMICS ARCHAIDE (693548). AVENÇOS DE LA SEGONA ANUALITAT
189-190	HOMENATGE AL DR. ALBERTO LÓPEZ MULLOR. ESTUDIS SOBRE CERÀMICA I ARQUEOLOGIA DE L'ARQUITECTURA
191-193	BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA
195-197	TEXTOS EN CATALÀ. SÍNTESI
199-206	TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTEISIS
207-215	ENGLISH TEXT. SUMMARY
217-225	TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ
227-232	NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

NOTES I ESTUDIS

LA DARRERA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL POBLAT IBÈRIC DEL TURÓ DE LA ROVIRA DE BARCELONA

La intervenció arqueològica preventiva desenvolupada l'any 2015 al Turó de la Rovira de Barcelona, ha posat al descobert noves estructures corresponents al poblat ibèric que va ocupar el cim del turó, com ara el fossar del poblat, diverses sitges, retalls i espais d'habitació. Els materials recuperats resulten molt interessants pel seu volum i diversitat,

amb un ampli ventall de ceràmica d'importació però també de ceràmica comuna ibèrica i elements metàl·lics com una espasa de ferro del tipus La Tène II. També s'han trobat restes humanes als rebliments d'algunes de les sitges, principalment del cap i la mandíbula, de les que algunes mostren clars signes de violència. La cronologia dels materials sembla

indicar que el poblat va ser fundat cap a mitjans del segle III aC i abandonat a finals del mateix segle o principis del segle II aC.

Paraules clau: Turó de la Rovira, cultura ibèrica, poblat, fossat, sitges, habitacions, ceràmica d'importació, ceràmica comuna ibèrica, segles III-II aC.

LA ÚLTIMA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL POBLADO IBÉRICO DEL TURÓ DE LA ROVIRA DE BARCELONA

La intervención arqueológica preventiva desarrollada el año 2015 en el Turó de la Rovira de Barcelona ha puesto al descubierto nuevas estructuras correspondientes al poblado ibérico que ocupó la cima del turó, como el foso del poblado, diversos silos, recortes y espacios de habitación. Los materiales recuperados resultan muy interesantes por su volumen

y diversidad, con un amplio abanico de cerámica de importación pero también de cerámica común ibérica y elementos metálicos como una espada de hierro del tipo La Tène II. También se han encontrado restos humanos en los rellenos de algunos de los silos, principalmente de la cabeza y la mandíbula, de los que algunos muestran claros signos de violencia. La cronología de los materiales parece

indicar que el poblado sería fundado hacia mediados del siglo III a.C., y abandonado a finales del mismo siglo o principios del siglo II a.C.

Palabras clave: Turó de la Rovira, cultura ibérica, poblado, foso, silos, habitaciones, cerámica de importación, cerámica común ibérica, siglos III-II a.C.

THE LATEST ARCHAEOLOGICAL INTERVENTION IN THE IBERIAN SETTLEMENT OF THE TURÓ DE LA ROVIRA IN BARCELONA

The preventive archaeological intervention carried out in 2015 at the Turó de la Rovira in Barcelona has revealed new structures corresponding to the Iberian settlement established on the top of the hill, such as the settlement's fosse, several silos, holes and living areas. The materials recovered are very interesting because

of the quantity and diversity, with a wide range of imported pottery but also Iberian coarse ware and metallic elements such as a La Tène II iron sword. Human remains have also been found in the fillings of some of the silos, mainly of the head and jaw, some of which show clear signs of violence. The chronology of the materials seems to

indicate that the settlement was founded around the mid-3rd century BC and abandoned in the final years of that century or early 2nd century BC.

Keywords: Turó de la Rovira, Iberian culture, settlement, fosse, silos, rooms, imported pottery, Iberian coarse ware, 3rd-2nd centuries BC.

LA DERNIÈRE INTERVENTION ARCHÉOLOGIQUE AU VILLAGE IBÉRIQUE DU TURÓ DE LA ROVIRA DE BARCELONE

L'intervention archéologique préventive déployée en 2015 au Turó de la Rovira de Barcelone a permis de faire apparaître au grand jour de nouvelles structures qui correspondent au village ibérique qui occupa le sommet de la colline, tel le fossé du village, divers silos, des trous au sol et des espaces de logement. Les matériaux récupérés se sont avérés particulièrement intéressants par leur

volume et leur diversité, offrant un vaste éventail de céramique d'importation mais aussi de céramique commune ibérique ainsi que des éléments métalliques tels qu'une épée en fer du type La Tène II. On a aussi trouvé des restes humains dans le remplissage de certains silos, principalement des restes de crâne et de mâchoire dont certains montrent des marques évidentes de violence.

La chronologie des matériaux semble indiquer que le village aurait été fondé vers la moitié du IIIe siècle av. J.-C. et abandonné à la fin du même siècle ou au début du IIe siècle av. J.-C.

Mots clé : Turó de la Rovira, culture ibérique, village, fossé, silos, logement, céramique d'importation, céramique commune ibérique, IIIe – IIe siècles av. J.-C.

1. Introducció

L'objectiu d'aquest article és donar divulgació als resultats obtinguts a la darrera intervenció arqueològica desenvolupada al poblat ibèric del Turó de la Rovira de Barcelona¹, i s'emmarca dins d'un projecte de recerca en curs que té com a finalitat realitzar una revisió amb l'actual metodologia arqueològica dels resultats obtinguts a totes les intervencions anteriors, de forma que s'actualitzi i unifiqui tota la informació disponible, al temps que permeti una revisió de la contextualització que a nivell interpretatiu s'ha publicat sobre el jaciment.

El poblat es situa a la part alta del Turó de la Rovira, al districte d'Horta-Guinardó de la ciutat de Barcelona (fig. 1 i 2), i té una forma allargada en direcció nord-est a sud-oest, de 300 m de longitud per 65 m d'amplada, amb una alçada màxima entre els 261,80 msnm al seu extrem est i 236,50 msnm al seu extrem oest. Forma part de la petita serralada dels Tres Turons, formació geomorfològica que correspon als darrers contraforts de la serralada litoral abans del canvi de pendent vers la plana que configura el Pla de Barcelona².

El poblat ibèric del Turó de la Rovira ha estat objecte de diverses actuacions arqueològiques que, al llarg del temps, han anat posant al descobert de forma parcial les seves restes (fig. 3). L'any 1932, l'Institut d'Estudis Catalans, sota la direcció de J. Colominas i Roca del Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Generalitat de Catalunya, va realitzar una excavació extensiva de tota la superfície superior de l'elevació (Colominas, 1945-46). El poblat es trobava ubicat a la plana superior del turó, delimitat per una muralla que seguia els límits que li marcava el terreny, construcció feta amb pedres sense tallar i lligades en sec que en algunes zones presentava un doble parament i també es van documentar dues torres circulars d'igual tècnica constructiva fetes en un moment posterior a la muralla. Es va excavar un conjunt de sitges (44 en total), interpretades erròniament amb una funció funerària, que van donar un abundant conjunt de materials arqueològics. Colominas conclou que

es tracta d'un tipus d'estació paral·lel als de la costa de llevant catalana, el situa cronològicament entre els segles III-II aC i li atorga una funció d'enllaç entre els poblats d'una i altra banda del riu Besòs.

L'any 1973, Oriol Granados va fer la seva tesi de llicenciatura³ sobre el poblat, que va donar lloc a la publicació d'alguns d'articles, com una revisió dels resultats obtinguts a la intervenció de Colominas (Granados, 1977a) i un estudi de les ceràmiques de vernís negre (Granados, 1977b), on s'assenyala que aquest poblat, junt a d'altres que dominen el pla barcelonès, formaria un conjunt uniforme amb els nuclis del Maresme i el Vallès, donant lloc a la cultura laietana, i per paral·lelisme suposa una estructura urbanística del tipus "de graella", malgrat reconeix no posseir cap element de l'estructura interna del poblat, determinant un àrea habitable delimitada per la muralla aproximadament de 2,25 ha, atorgant-li una cronologia entre els segles IV-III aC fins finals del segle II i principis del I aC.

Entre els anys 1990 i 1992 es dugué a terme una nova intervenció arqueològica motivada per les obres de repoblament forestal i urbanització emmarcades dins el projecte conegut com a Parc dels Tres Turons. La primera fase⁴ fou motivada per l'obertura d'un vial entre els carrers de Marià Labèrnia i de Mühlberg i per l'enderroc de les barraques que s'estenien pel vessant sud del Turó. En aquesta fase es confirmà la presència de material ibèric i es recolliren un conjunt de materials molt fragmentats procedents del vessant sud. La segona fase⁵, consistent en la realització de camins d'accés i la instal·lació d'enllumenat i arbrat, es va practicar a la totalitat de les àrees no edificades del cim del turó així com als seus vessants. Es documentaren algunes estructures de l'assentament ibèric consistents en dos murs solidaris, que formaven part d'un angle d'una de les estances del poblat ubicada a l'interior del recinte fortificat, i una sitja que formava part del conjunt excavat per l'Institut d'Estudis Catalans.

*daginer@yahoo.es

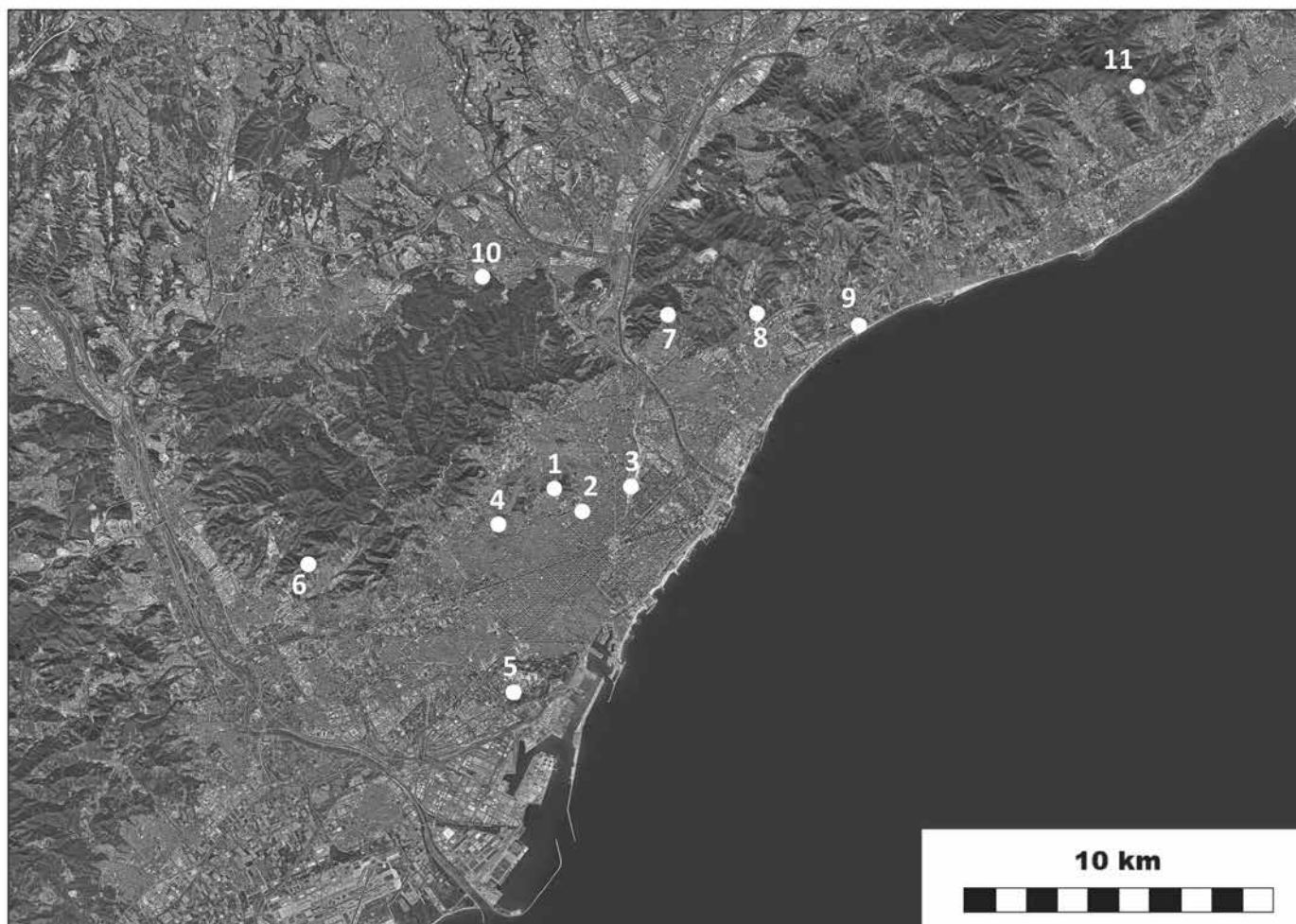
1. La intervenció arqueològica (codi 065/14), realitzada amb motiu del projecte de reurbanització de la zona i millora dels accessos a l'Espai Patrimonial del MUHBA de la bateria antiaèria del Turó de la Rovira, es va dur a terme, sota la direcció del signant d'aquest article, per l'empresa CODEX Arqueologia i Patrimoni, entre novembre de 2014 i desembre de 2015 (Giner, 2016).

2. Per ampliar la informació geogràfica i geològica del Turó de la Rovira i la serralada dels Tres Turons es pot consultar l'amplia bibliografia existent al respecte (Sunyer, 1998).

3. Granados, J. O. 1973. *El poblado prerromano del Turó de la Rovira*. Tesis de Llicenciatura. Universitat de Barcelona. Inèdita.

4. Reyes, T. 1991. *Memòria del seguiment arqueològic realitzat al Turó de la Rovira de Barcelona*. Novembre - desembre 1990. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

5. Reyes, T.; Monleón, A. 1997. *Memòria del seguiment arqueològic al Turó de la Rovira, Barcelona (Barcelonès) realitzat els anys 1992-1993*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

2. Descripció de les troballes

Les tasques de la intervenció que ens ocupa van consistir en el seguiment arqueològic de l'obertura mecànica de diferents rases, passant a l'excavació manual en el moment de la localització de restes arqueològiques i, sempre que va ser possible, ampliant la superfície d'excavació per tal de documentar les estructures en la seva totalitat.

EL FOSSAT DEL POBLAT

A la banda sud-est del poblat es va excavar un gran retall de planta rectangular amb secció en U i unes mesures de 3,80 m de longitud (encara que el seu traçat que, originàriament continuaria cap ambdós costats, actualment ha estat destruït per les construccions actuals), per 3,50 m d'amplada i entre 1,10 i 1,35 m de fondària (fig. 4). Aquest retall, excavat tallant la roca natural del turó, es troba amortitzat per un seguit de rebliments de terra que han proporcionat un abundant conjunt de materials

Figura 1

Plànol de localització dels jaciments ibèrics laietans esmentats al text. 1- Turó de la Rovira, Barcelona. 2- Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, Barcelona. 3- Estació LAV Sagrera, Barcelona. 4- El Putxet, Barcelona. 5- Montjuïc, Barcelona. 6- Penya del Moro, Sant Just Desvern. 7- Puig Castellar, Santa Coloma de Gramenet. 8- Mas Boscà, Badalona. 9- Turó de Montgat. 10- Turó de Ca n'Olivé, Cerdanyola del Vallès. 11- Burriac, Cabrera de Mar.

[Autor: D. Giner]

ceràmics que permeten datar la seva amortització entorn el 200 aC. La superposició de les restes arqueològiques corresponents al poblat ibèric documentades a les excavacions de l'any 1932, mostra que el traçat de la muralla del poblat discorria a uns escassos 6 m al nord d'aquest retall, espai que formaria la berma de la fortificació, raó per la qual i en base a les seves característiques interpretem la possibilitat de que ens trobaríem davant d'un tram del fossat del poblat ibèric. Així mateix la superposició

Figura 2
Situació del Turó de
la Rovira al plànol
actual de Barcelona.
[Autor: D. Giner]

de la planta realitzada per Colominas mostra que el retall coincideix amb total exactitud amb el traçat del que al seu moment va interpretar com un antic camí tallat a la roca (Colominas, 1945-46) que, des del peu de la muralla, discorria primer cap al sud-oest i després de fer un revolt cap al sud-oest, interpretació que a la llum dels resultats obtinguts crec va ser errònia.

Aquest tipus de fossats de barrera similars al documentat al Turó de la Rovira són relativament habituals en el món ibèric. Un bon exemple del segle III aC, és el del poblat dels Estinclells (Francès, Guàrdia, 2011), amb una secció en forma de U retallada a la roca geològica, una amplada de 5,10 m i una fondària conservada de 1,70 m, amb una berma entre 5-7 m d'amplada i escarpa, que també va ser amortitzat pels voltants del 200 aC. No disposem de tants

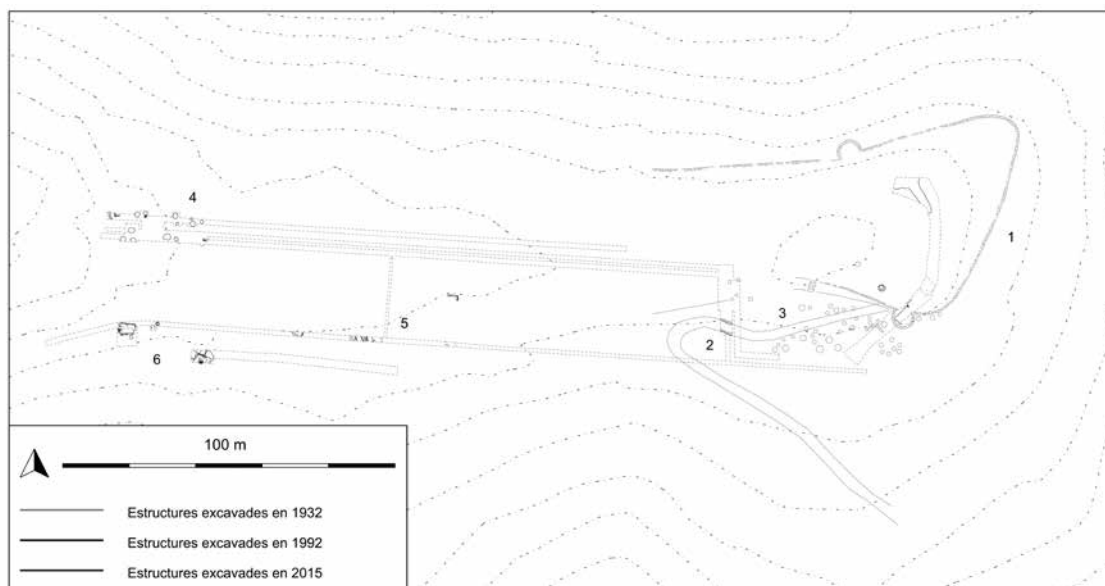
exemples a la regió laietana però es ben conegut el fossat del poblat del Turó de Ca n'Oliver (Asensio *et alii*, 2011), construït entre finals del segle IV i principis del III aC i amortitzat entre finals de la mateixa centúria i inicis del segle II aC, format per diversos trams de secció en V retallats als estrats geològics, amb amplades entre els 3 i 5 m, fondàries conservades entre 2 i 3,5 m i una berma de 3 m.

LA ZONA DE SITGES A L'OEST DEL POBLAT

A l'extrem oest del carrer de Labèrnia, just al peu de la zona més alta del turó on ara es situa la bateria antiaèria de la Guerra Civil⁶, es va localitzar una concentració d'estructures formada per dotze sitges (sitges 46-57)⁷ però també per alguns trams de murs conservats només parcialment i un petit retall de funció indeterminada

6. Veure l'article "La bateria antiaèria i el barraquisme al Turó de la Rovira de Barcelona. Un cas d'arqueologia contemporània" de Jordi Ramos en aquest mateix volum.

7. La numeració de les sitges s'ha realitzat a partir del còmput total de les ja excavades fins al moment (les 44 excavades el 1932 més la de l'any 1992), amb la finalitat de que siguin correlatives i formar amb totes elles un corpus general sobre el qual treballar.

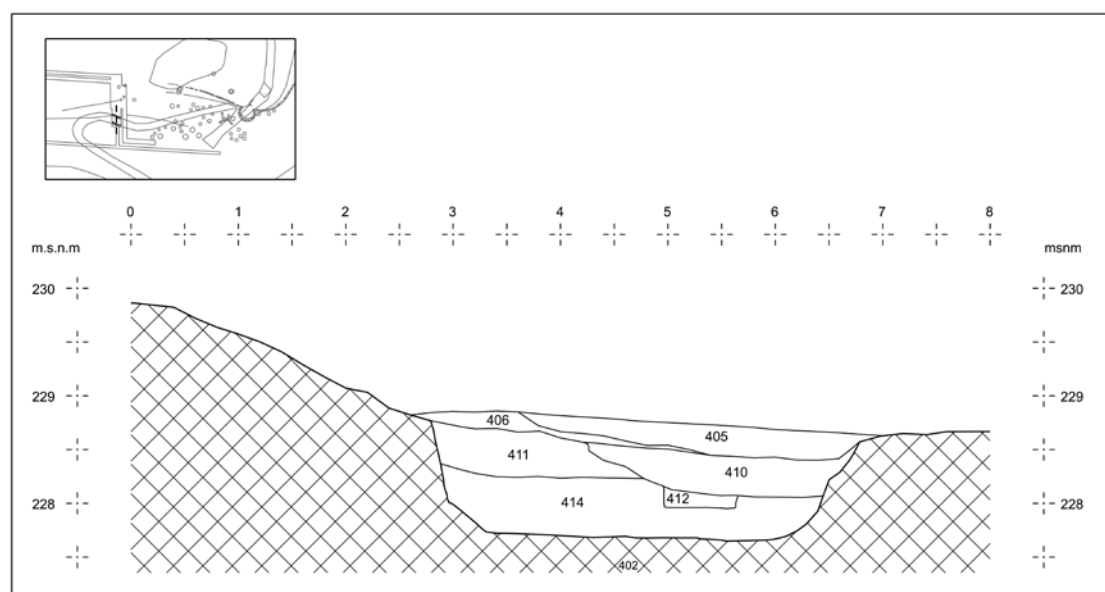
Figura 3

Planta general del poblat amb les restes descobertes a les diferents campanyes d'excavació.

1- Muralla. 2- Fossar. 3- Camp de sitges sud-est. 4- Camp de sitges nord-oest.

5 i 6- Habitacions.

[Autors: D. Giner i R. Piera]

Figura 4

Secció nord-sud del fossar del poblat.

[Autor: D. Giner]

(fig. 5). Totes aquestes sitges es situen en un àrea relativament reduïda d'uns 200 m², de forma que es configura una zona de concentració de sitges en aquest sector del poblat en front a l'altra zona situada a l'extrem est excavada als anys trenta, mentre que a tota l'àrea intermèdia del poblat són absents.

D'aquestes sitges (fig. 6), set presenten una secció globular, dues esfèriques i una troncocònica, predominant els fons còncavs (vuit) front els plans (dos). Resten indeterminades les morfologies de dues de les sitges que, per raons de seguretat, només van poder ser excavades parcialment,

ja que es situaven tallades per les fonamentacions dels edificis actuals, amb el conseqüent perill de corriments dels murs si es buidaven per complet. En conjunt presenten unes mesures que majoritàriament tenen unes fondàries conservades entre els 2 i 2,65 m, encara que les dues més grans arriben als 3,43 i 2,84 m, i les dues més petites als 1,91 i 1,74 m, mentre que els diàmetres màxims es situen generalment entre els 2,10 i 1,60 m, sent els valors més extrems 2,40 i 1,30 m respectivament. De l'interior de tres de les sitges se'n van recuperar les tapadores de pedra que les segellaven, una circular de 55 cm de diàmetre i dues

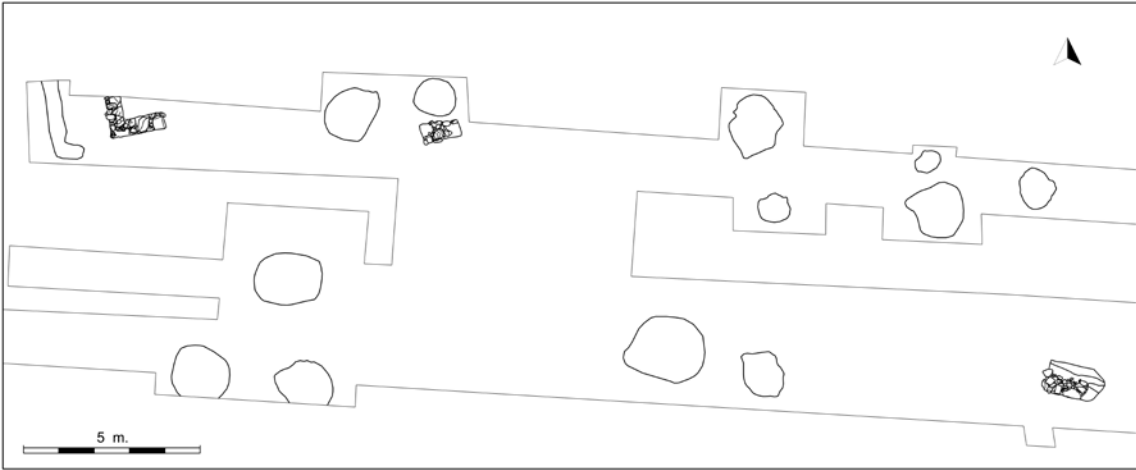

Figura 5
Planta en detall
de la zona de les
sitges 46-57 i l'espai
d'habitació 3.
[Autors: D. Giner i
R. Piera]

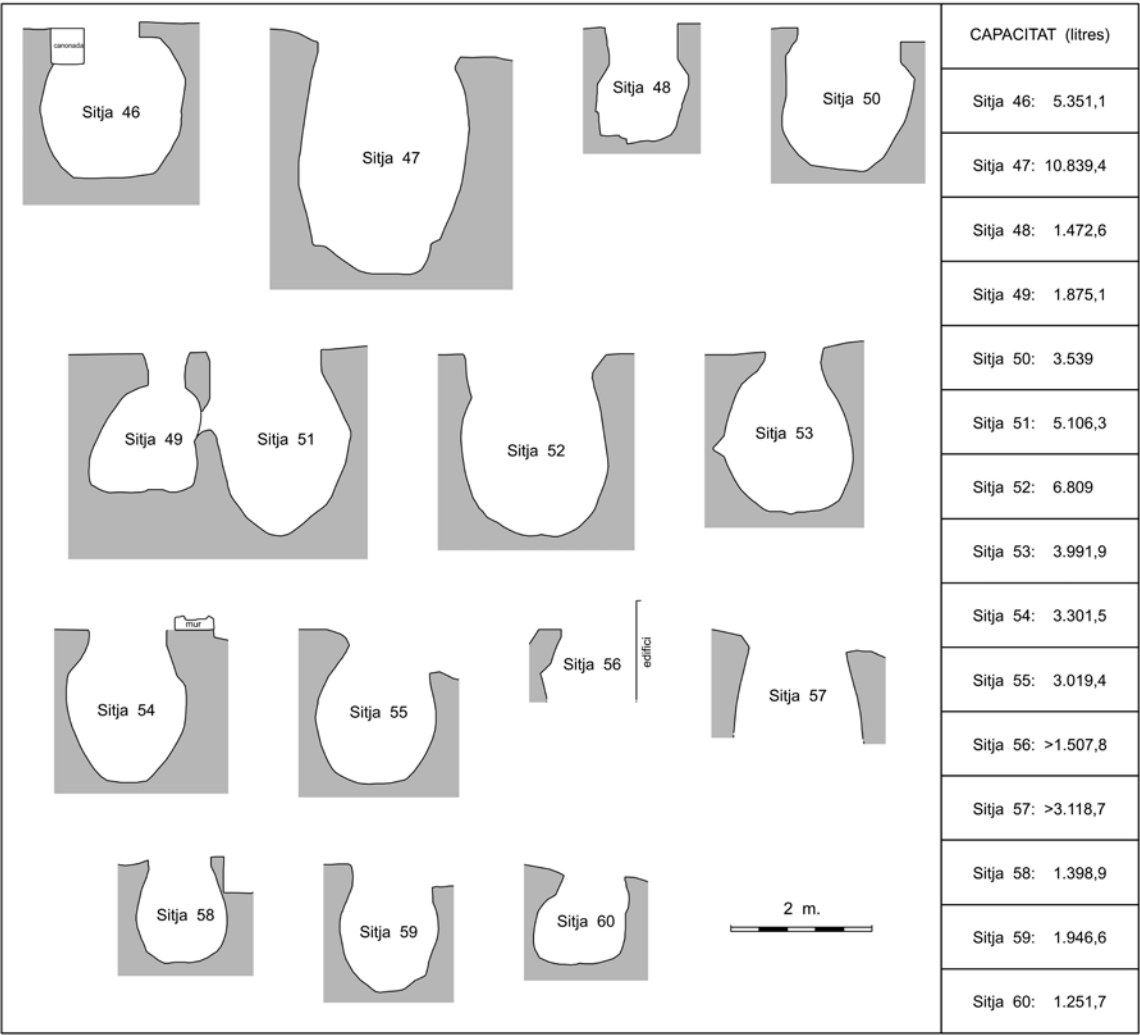

Figura 6
Seccions de les
sitges excavades.
[Autor: D. Giner]

rectangulars que mesuraven respectivament 55x44x12 cm i 45x40x8 cm, pel qual sabem que les boques d'aquestes devien tenir un diàmetre entre 40 i 50 cm. A més, una de les sitges presenta tres forats retallats a les seves parets nord, est i oest, amb unes mesures de 50 cm d'amplada x 30 cm d'alçada i entre 25-30 cm de fondària, que sens dubte devien servir com a encaixos a mode de graons. Pel que respecta a les seves capacitats (fig. 6), es poden establir quatre grups: el primer és format per la sitja més gran (sitja 47) amb una capacitat de 10.839 litres, seguit per un altre (sitja 52) de 6.809 litres. A continuació tenim el grup de les sitges amb una capacitat entre els 5.000 i 5.500 litres (sitges 46 i 51), el de les sitges amb una capacitat entre els 3.000 i 4.000 litres (sitges 50, 53, 54 i 55) i, finalment, el grup de les sitges més petites amb capacitats entorn als 1.500 litres (sitges 48 i 49).

Els materials ceràmics recuperats als rebliments d'amortització ens situen novament en una cronologia molt homogènia d'entorn el 200 aC. Només una d'aquestes sitges (sitja 51) es pot datar a un moment lleugerament anterior que situem a la segona meitat del segle III aC en base a dos fets, ja que per una banda és retallada per una altra sitja del grup anterior i per altra, presenta uns materials que es podrien datar amb una mica més d'antiguitat (taula 1). A l'interior d'alguna de les sitges també es van recuperar els esquelets complets en connexió anatòmica d'alguns animals, com ara el d'una ovella (sitja 55) o els de dos conills (sitja 47), fenomen que ja havia estat documentat a la intervenció de l'any 1932 amb la troballa de l'esquelet complet d'un èquid dins del rebliment de la sitja 3 (Colominas, 1945-46).

Finalment, s'ha de fer menció a la troballa dins de tres d'aquestes sitges de restes òssies humanes que, en algun dels casos, presenten signes evidents de violència. En el primer dels casos (sitja 48) es va trobar un fragment corresponent a la calota del crani. En el segon (sitja 52) es van recuperar les restes de dos individus: un crani possiblement masculí partit en dos meitats per una fractura *perimortem* per incisió tallant (la cara esquerra i la dreta van aparèixer

per separat a diferents rebliments) i, a més, un fragment de la mandíbula superior d'un altre individu que presenta l'alvèol premolar esquerre reabsorbit. En el tercer cas (sitja 56), es va recollir un cúbit dins del rebliment de la sitja i dos ossos metacarpians al rebliment de la trinxera d'una canonada contemporània que tallava la sitja. La troballa de restes humanes, especialment caps i mandíbules, en contextos urbans ibèrics (i per tant, no funeraris) ha estat relacionat amb aspectes de caràcter cultural o punitiu, aquest darrer especialment quan les restes mostren signes de violència i/o exposició com la decapitació o l'enclavament, i conta amb un bon nombre d'exemples al nord-est peninsular on es troben la pràctica totalitat dels casos documentats, fins al punt que aquest fenomen ha estat senyalat com un tret característic d'aquestes societats a finals de l'edat del ferro (Rovira, 1998; Agustín, Martí, 2006; Prados, Rovira, 2016). Quan aquests es recuperen als rebliments de sitges s'evidència una desvinculació respecte de la seva ubicació original i afavoreix una interpretació de rebuig d'aquestes restes. En l'àmbit català s'identifiquen dues concentracions geogràfiques: el grup empordanès amb les restes trobades al Puig de Sant Andreu, l'Illa d'en Reixac i Mas Castellar de Pontós i el grup de la zona costanera central, on s'inscriuen les troballes del Turó de la Rovira, junt a les restes trobades al Turó de Montgat, la Penya del Moro, Burriac i els cranis enclavats del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet com paral·lel més proper al nostre cas.

Quant als murs localitzats en aquesta zona es troben en un mal estat de conservació, només la darrera o les dues darreres filades de pedra de petits trams conservats parcialment són construïts amb pedres de mides petites o mitjanes sense escairar lligades amb fang. Dos d'ells només presenten uns trams de 1,33 m per 45 cm i 1,05 m per 55 cm respectivament amb una orientació est-oest, mentre que el tercer consisteix en dos murs solidaris en direcció nord-sud i es-oest amb unes mides de 1,25 i 1,60 m de longitud respectivament per 45 cm d'amplada que formen l'angle d'una estança⁸ que hem denominat habitació 3, de la que s'ha pogut documentar una superfície de 2 m².

8. Tanmateix com s'ha fet amb les sitges, la numeració de les habitacions continua en ordre correlatiu a partir de les dues documentades parcialment a les excavacions dels anys 1932 i 1992.

CATEGORIA	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Observacions
Taller Petites Estampetes	3	1	1	Lamb. 27B	1 vora	Morel 2783/2784. Zona Roma
Vernís negre itàlic indet.	2	1	1		1 base	Rodeta
Vernís negre taller Roses	2	1	1	Roses 1A	1 vora	Decoració gallonada
Campaniana A	16	5	5	Lamb. 27	4 vores	
				Lamb. 28	1 vora	
				Indeterminat	2 bases	
Total vaixel·la importació	23	8	8			
Àmfora púnica ebusitana	43	1	1		1 pivot	
Àmfora púnica Centre Med.	1	1	1	T-7.2.1.1	1 vora	
Àmfora greco-itàlica	31	1	1		1 nansa	
Àmfora indeterminada	12	1	1		1 pivot	
Total àmfores importació	87	4	4			
Total importacions	110	12	12			
Àmfora ibèrica	62	15	15		15 vo, 7 pi, 30 na	
Comuna ibèrica oxidada	64	40	40	Tenalla	6 vores	
				Gerra	13 vores	
				Gerra nansa cistella	1 vora	
				Gerreta	5 vores	
				Plat vora reentrant	9 vores	
				Kalathoi	1 vora	
				Enocoe	1 vora	
				Olla amb ressalt	2 vores	
				Suport	1 p. sencer	
				Indeterminat	1 vo, 12 ba, 10 na	
Informes com. ib. oxidada	2086					
Com. ib. ox. pintada	10	1	1	Kalathoi	1 vora	Cercles concèntrics
Comuna ibèrica reduïda	125	13	13	Gerreta	9 vo, 1 ba, 4 na	
				Plat vora reentrant	3 vores	
				Indeterminat	1 vora, 7 bases	
Ceràmica grollera a mà	285	38	38	Olla	3 p. sen, 20 vores	5 decorades
				Tapadora	1 ps, 8 vo, 3 pom	
				Indeterminat	6 vo, 9 ba, 2 na	
Ceràmica grollera a torn	29	11	11	Olla	11 vores	
Total produccions locals	2661	118	118			
TOTAL	2771	130	130			

LES HABITACIONS DEL VESSANT SUD

Al vessant sud del turó, a la banda oest del carrer de Labèrnia, es van poder excavar diversos espais d'habitació en un bon estat de conservació.

• Habitacions 4 i 5

A l'extrem oest del carrer de Labèrnia s'ha pogut documentar dos espais d'habitacions annexes de planta rectangular delimitades, bé per murs amb sòcols de pedra de 35 cm d'amplada o bé per les evidències dels retalls de

Taula 1

Quadre resum de les dades quantitatives i tipològiques del conjunt ceràmic (sitja 51) de la Fase de la segona meitat del segle III aC.
[Autor: D. Giner]

les rases de fonamentació dels murs a la roca natural (figs. 7 i 8A). D'aquesta forma, l'habitació 4 es troba immediatament al nord de l'habitació 5, separada d'aquesta per un mur i una trinxera de fonamentació a la roca que la delimiten pel sud, mentre que per l'est és delimitada per

Figura 7
Espai d'habitacions
4 i 5 amb la llar
de foc.
[Autor: D. Giner]

un altre mur, sense que de moment s'hagi pogut localitzar els seus extrems nord i est, ja que queden per sota del talús format pel carrer de Labèrnia. Així, de moment, se li han documentat uns eixos màxims de 3,50 m est-oest per 1,80 m nord-sud, que resulten una superfície de 6,30 m². Al seu interior s'ha localitzat un paviment de terra.

D'altra banda, l'habitació 5 es troba delimitada al nord per dos murs i els respectius retalls de fonamentació a la roca, els últims dels quals també la delimiten pels seus extrems oest i est respectivament, mentre que de moment no s'ha pogut trobar el seu límit sud, ja que continua més enllà dels perfils de l'excavació. Així, de moment, se li han documentat uns eixos màxims de 5 m est-oest per 3,20 m nord-sud, que resulten una superfície de 16 m². Al seu interior s'han localitzat dos successius paviments de terra i una llar de foc de planta circular, de 1,20 m de diàmetre, formada per una solera sobre dos successius preparats de fragments ceràmics cadascú dels quals cal relacionar amb un dels nivells de pavimentació. També, tallant el nivell de pavimentació més recent de l'habitació, s'han localitzat dos petits retalls amortitzats per rebliments de terra.

Els nivells d'enderroc que amortitzen l'habitació han donat fragments ceràmics que daten l'abandonament d'aquests espais entorn el 200 aC. Menys concreció en la datació permeten els materials recuperats als nivells de construcció, ja que no s'han trobat formes que la determinin clarament, però tant l'aparició de fragments informes d'àmfora grecoitàlica entre el paviment més recent de l'habitació 5 i el preparat de la llar de foc associat, com de campaniana A al mateix paviment i al segon preparat de la llar de foc, ens indicaria que ambdues fases d'ocupació no es poden remuntar més enllà de la segona meitat o darrer quart del segle III aC, per tant, totes les fases documentades (les dues d'ocupació i la d'enderroc de l'habitació) es concentren en un període relativament curt de temps.

• Habitació 6

A la terrassa superior de les habitacions descrites anteriorment, també a l'extrem oest del carrer de Labèrnia, s'ha localitzat una altra habitació rectangular delimitada per quatre murs de pedres de 40 cm d'amplada i que en algun cas arriben fins als 90 cm d'alçada, amb uns eixos

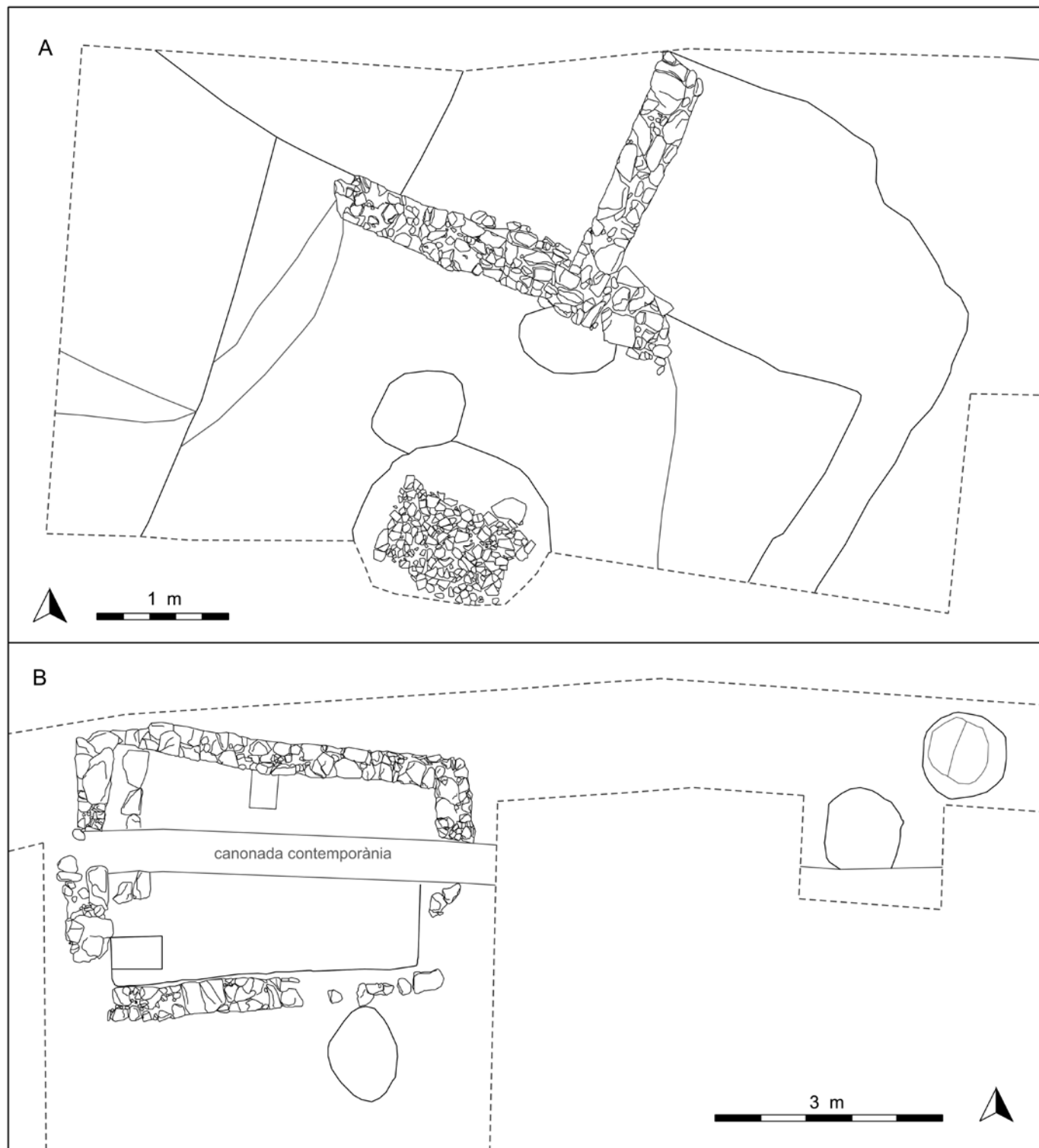

Figura 8

[A) Planta en detall dels espais d'habitacions 4 i 5. (B) Planta en detall de l'espai d'habitació 6 i les sitges 58-60.

[Autors: D. Giner i R. Piera]

màxims interiors de 4,35 m per 3,28 m, resultant una superfície de 14,26 m² (fig. 8B). Com als altres casos es troba pavimentada per un nivell de terra compactada i presenta a la seva cantonada nord-oest un banc de pedres adossat al parament interior del mur amb unes mesures de 2,08 m de longitud per 54 cm d'amplada. Com en el cas de les habitacions anteriors els materials recuperats de la seva excavació ens indiquen una curta duració d'aquestes estructures, ja que es troba el mateix horitzó ceràmic, tant als nivells d'enderroc com al de pavimentació i al d'anivellació prèvia del terreny, raó per la qual s'han de situar totes les fases documentades de l'habitació (construcció, ús i destrucció) entorn al 200 aC.

Immediatament a l'est i al sud fora d'aquesta habitació es situen tres sitges que presenten unes mides molt més petites que les que habitualment s'han documentat al jaciment (sitges 58-60), amb capacitats que oscil·len entre els 1.251 i 1.946 litres. D'aquestes, les tres presenten una secció globular, dos amb fons còncaus i una plana (fig. 6), i en conjunt presenten unes mesures molt homogènies amb unes fondàries conservades entre els 1,38 i 1,75 m i uns diàmetres màxims de 1,35 m. Els materials ceràmics recuperats als seus reblliments d'amortització senyalen el mateix horitzó ceràmic i cronològic que a l'habitació contigua, i per altra banda, totes les estructures del poblat documentades a la intervenció ens situen entorn el 200 aC.

• Habitació 7

A la cruïlla entre els carrers de Labèrnia i Muntanya de Montserrat s'ha pogut excavar de manera molt limitada a l'amplada de la rasa (1,50 m), un espai d'habitació comprès entre dos murs de pedres, de 95 cm d'amplada a l'oest i 39 cm d'amplada a l'est, amb una amplada resultant de l'espai de 2,70 m (fig. 9). Aquesta habitació es troba pavimentada per una anivellació de terra, sobre la qual es va poder recuperar una espasa de ferro de fulla recta del tipus La Tène II/tipus III del nord-est (García, 2006), trencada ja d'antic en dues parts però sense que el seu anàlisi radiogràfic hagi mostrat signes d'enclavament

com s'ha pogut documentar en tants altres casos (Rovira, 1998). De nou, es repeteix el mateix conjunt ceràmic aparegut relacionat a totes les estructures excavades del poblat i que ens situa en una cronologia entorn el 200 aC, tant pel que fa als nivells d'enderroc de l'habitació com d'anivellació prèvia del terreny.

3. Els materials ceràmics

Malgrat que els materials arqueològics recuperats a la intervenció corresponen a un abundant i variat conjunt (ceràmics, metàl·lics, petris, ossis, pasta vítria, etc.) l'extensió d'aquest article no permet realitzar una descripció detallada dels mateixos, aspecte que tindrà que ser desenvolupat a una altra publicació, ja que en aquesta ocasió només farem referència als materials ceràmics. Aquests mostren una variada procedència de produccions i tipologia que pel seu volum, i per primera vegada, permeten realitzar un estudi quantitatiu sobre el jaciment. Així, en primer lloc es farà una breu descripció de les troballes agrupades per tipus de produccions⁹ per, després, realitzar un breu estudi de conjunt.

CERÀMICA FINA D'IMPORTACIÓ

• Ceràmica àtica de figures roges

Aquesta producció ceràmica està representada per un sol fragment de la vora d'un plat de peix de la forma AT-FR Pl2 (lâm. 1, fig. 1), una forma de la primera meitat del segle IV aC, molt poc representada als jaciments de la península Ibèrica, amb l'exterior del llavi decorat amb ones. S'ha de dir, que aquest fragment és l'únic de tot el conjunt estudiat, la cronologia del qual es pot remuntar més enllà de la segona meitat del segle III aC, encara que es va recuperar en un estrat d'amortització d'una de les habitacions que és datat entorn 200 aC. No ha de resultar estrany aquest fet, ja que aquest tipus de peces han demostrat tenir una llarga pervivència d'ús, com és el cas del exemplar complet trobat a Mas Castellar de Pontós formant part d'un dipòsit ritual d'ofrenes, datat a l'últim quart del segle III aC (García, 2002; Pons, Rovira, 1997).

9. Vull agrair al Dr. Jordi Principal les seves orientacions i ajuda a l'hora de identificar algunes de les produccions de vaixel·la importada de vernís negre.

Figura 9
Espai d'habitació
7 amb l'espasa
trencada sobre el
paviment.
[Autor: D. Giner]

- **Ceràmica de vernís negre púnica**

Aquesta producció del segle III aC també només és representada per un sol individu, la vora i part del cos d'un plat de peix tipus Lamb. 23 (lâm. 1, fig. 6), que no presenta tota la seva superfície envernissada.

- **Taller de les Petites Estampetes**

Producció ceràmica de vernís negre del Laci datada a la segona meitat del segle III aC, representada per un sol individu, la vora d'un bol de la forma Morel 2783-2784 (lâm. 1, fig. 5) provinent de la zona de Roma, que es va recuperar al rebliment d'una de les sitges.

- **Ceràmica de vernís negre dels tallers etruscos**

També és una producció documentada de forma escassa ja que només s'han identificat dos individus, un corresponent a dos fragments de la vora i a la base d'un plat de peix tipus Lamb. 23 (lâm. 1, fig. 2-3), provinent de la zona del Laci septentrional o la Etrúria meridional, i l'altre d'una producció de vernís negre itàlic indeterminat corresponent a una base d'una forma indeterminada

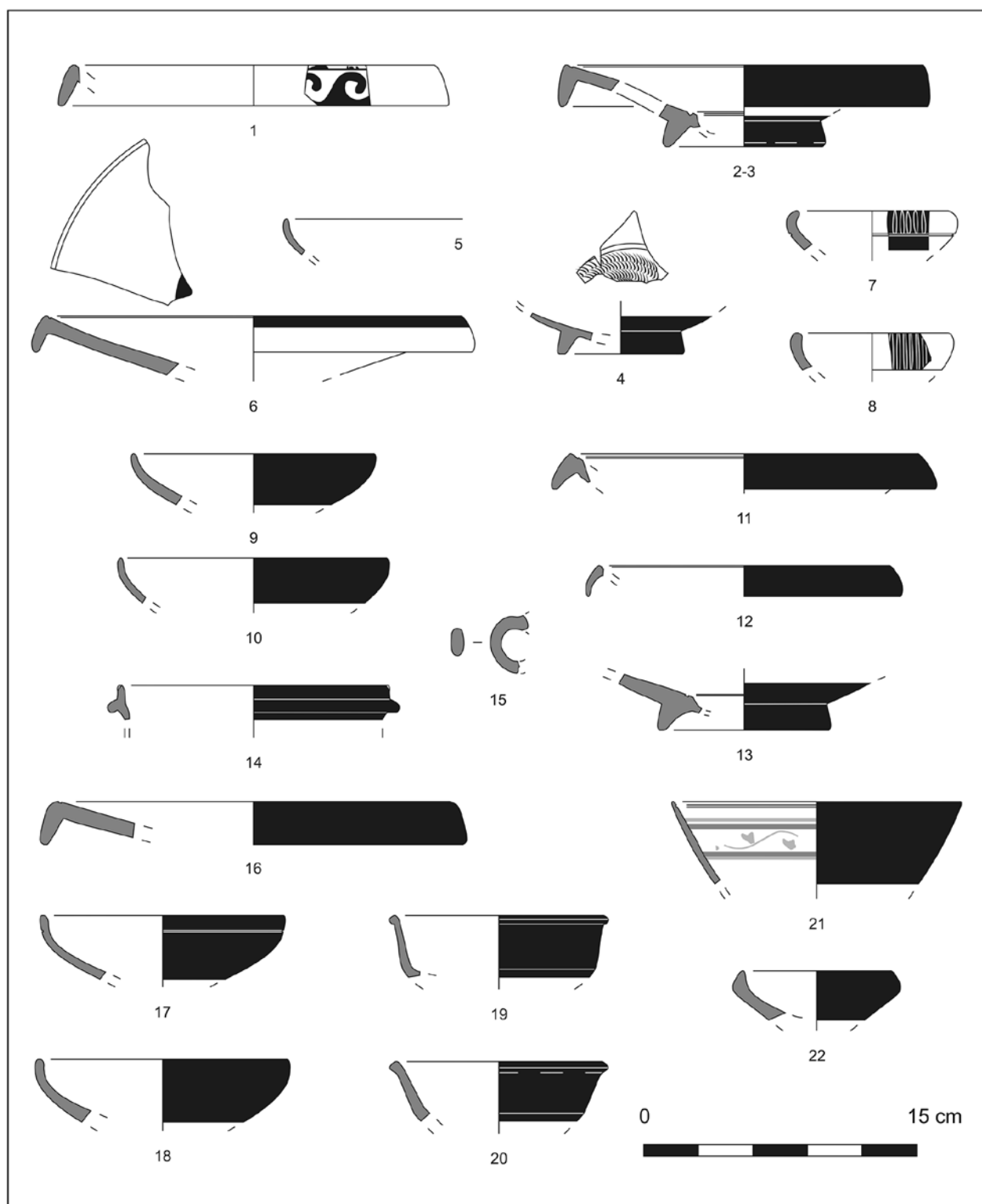
decorada amb rodeta (lâm. 1, fig. 4), ambdós de la segona meitat del segle III aC.

- **Taller de Roses**

Aquests tallers occidentals de vernís negre del segle III aC (Puig, Martín, 2006), es troben representats per un seguit de formes de les quals, les més abundants, són les copetes amb decoració de gallons Roses 1A (lâm. 1, fig. 7-8) i les copes/bols Roses 11 (lâm. 1, fig. 9-10), encara que també s'han trobat exemplars de copa/kylix Roses 31 (lâm. 1, fig. 15), de la cràter Roses 40e (lâm. 1, fig. 14) i de plats de peix de la forma Roses 80 en les seves variants f i g (lâm. 1, fig. 11-13).

- **Campaniana A**

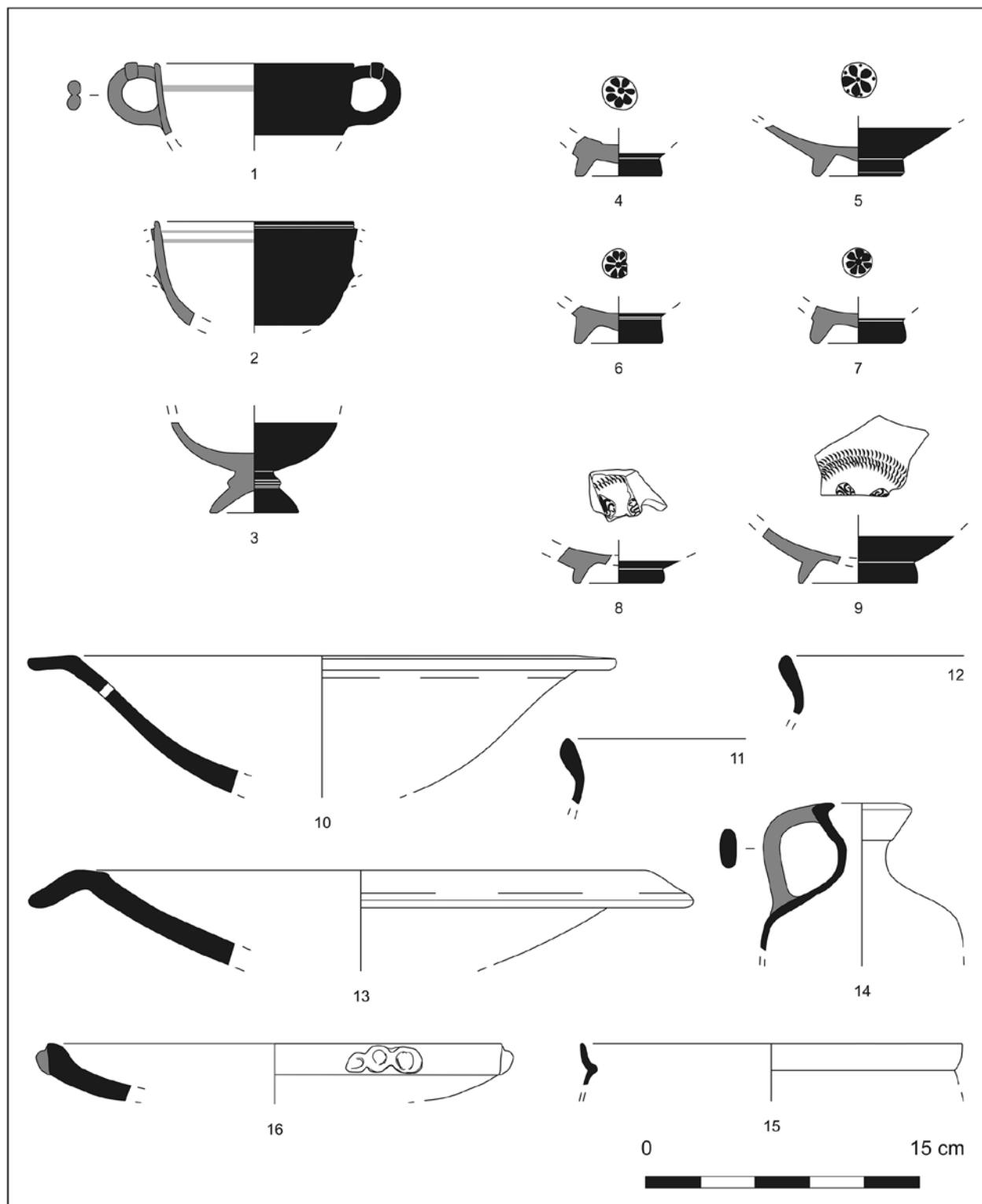
És la producció amb presència més nombrosa i major varietat formal, de la qual s'han documentat les següents formes: plats de peix Lamb. 23 (lâm. 1, fig. 16), copes/bol Lamb. 27 (lâm. 1, fig. 17-18), 27B i 27ab amb les característiques decoracions estampillades de roseta central (lâm. 2, fig. 4-7), Lamb. 28 (lâm. 1, fig. 19-20) amb

Làmina 1

Àtica de figures roges (1); vernís negre etrusc (2-3); vernís negre itàlic (4); vernís negre de les Petites Estampetes (5); vernís negre púnic (6); taller de Roses (7-15); campaniana A (16-22).

[Autor: D. Giner]

Làmina 2

Campaniana A (1-9); comuna púnica ebusitana (10-12); comuna púnica centre mediterrània (13-15); comuna itàlica (16).

[Autor: D. Giner]

algunes bases decorades amb estampilles de palmetes i rodeta del tercer quart del segle III aC (lâm. 2, fig. 8-9), Lamb. 33a amb decoració pintada blanca de bandes i garlanda (lâm. 1, fig. 21), Lamb. 34a (lâm. 1, fig. 22), Lamb. 36 i Morel 68 amb decoració pintada de bandes blanques (lâm. 2, fig. 1-3).

CERÀMICA COMUNA IMPORTADA

• Ceràmica comuna púnica ebusitana

Les ceràmiques comunes de procedència ebusitana són representades per un morter tipus AE20/I-167 (lâm. 2, fig. 10), recuperat als nivells d'amortització del fossat del poblat i dues vores de gerres indeterminades (lâm. 2, fig. 11-12).

• Ceràmica comuna púnica centre mediterrània

Les ceràmiques comunes de procedència púnica centre mediterrània són les millor representades dins del conjunt de ceràmiques comunes d'importació, contràriament al que és habitual als jaciments ibèrics catalans on predominen les de procedència ebusitana. Dins d'aquest grup s'identifiquen les formes més habituals documentades en aquesta zona (Asensio, 2001-2002), com són el morter Lancel 131b2 (lâm. 2, fig. 13), la gerra de boca circular tipus olpe Lancel 521c (lâm. 2, fig. 14) i la cassola tipus caccaboi Lancel 441b (lâm. 2, fig. 15).

• Ceràmica comuna itàlica

La ceràmica comuna itàlica només està representada per la vora d'un morter de la forma Vegas 8e (lâm. 2, fig. 16).

ÀMFORES D'IMPORTACIÓ

• Àmfores púniques ebusitanes

Les àmfores púniques ebusitanes són representades per un únic tipus, el T-8.1.3.1 de J. Ramon (Ramon, 1995), o PE-16, dels més recents ja que és daten entorn del 200 aC (lâm. 3, fig. 1-14).

• Àmfores púniques centre mediterrànies

Les àmfores púniques centre mediterrànies són representades per dos vores del tipus T-7.2.1.1 de J. Ramon (Ramon, 1995) o Mañá C1b (lâm. 3, fig. 15-16) i per un pivot d'àmfora del tipus Mañá D (lâm. 3, fig. 17), envasos característics del segle III aC, que poden arribar a un horitzó cronològic propi entorn el 200 aC.

• Àmfores grecoitàliques

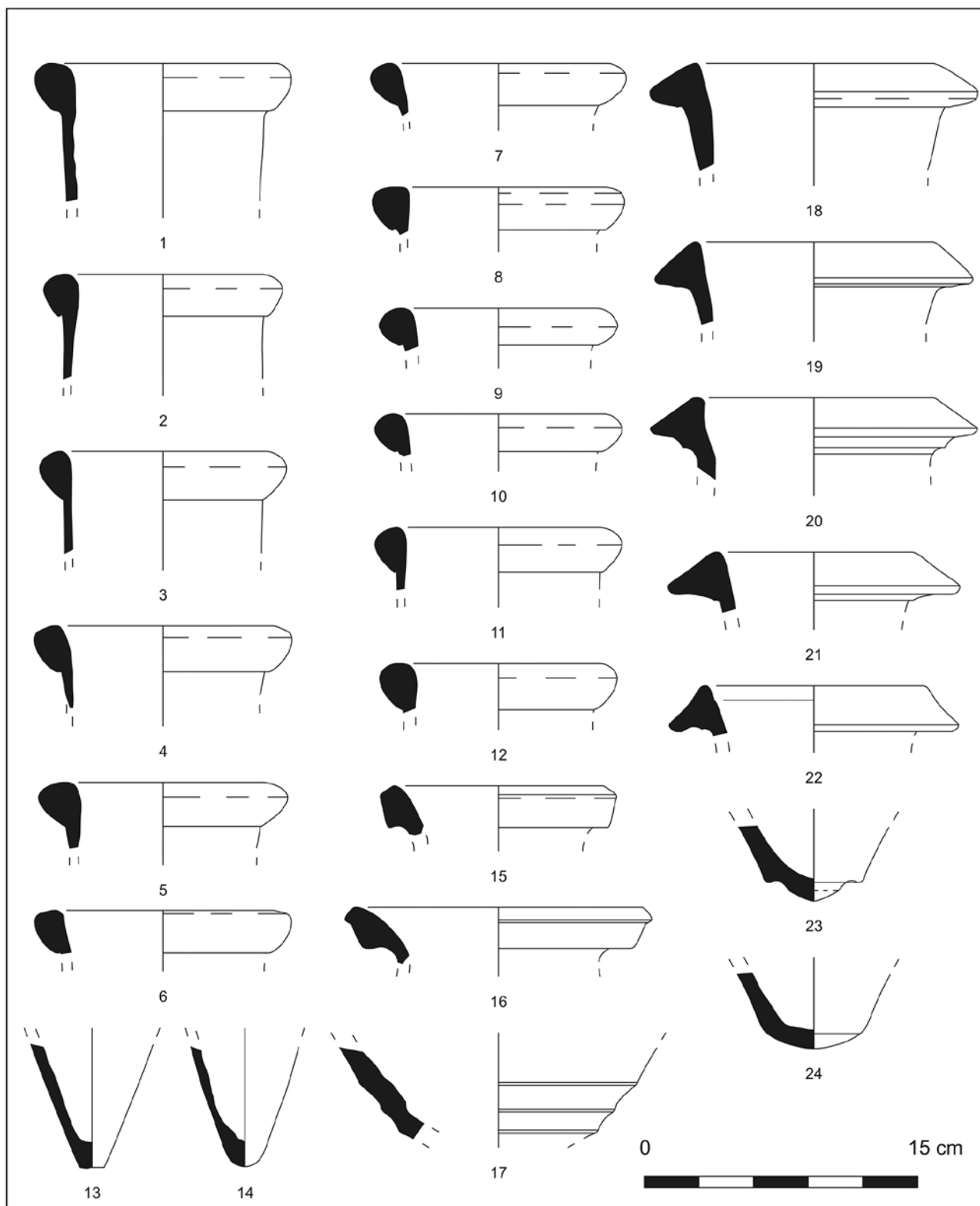
Les àmfores grecoitàliques, presents a partir del darrer quart del segle III aC, són les més ben representades quantitativament (lâm. 3, fig. 18-24; lâm. 4, fig. 1-8) i, encara que es fa difícil la seva adscripció tipològica, ja que la classificació tradicional de Lyding-Will es basa en característiques de cos sencer (Lyding-Will, 1982), s'ha d'observar que tots els pivots recuperats són del tipus no massís (lâm. 3, fig. 23-24; lâm. 4, fig. 8), pel qual es pot suposar que ens trobem davant d'exemplars dels tipus més antics (A y B), més segurament del tipus B (també conegut com a tipus de Pech-Maho) si atenem a la cronologia dels estrats en que van ser recuperades (entorn 200 aC). Cal destacar un exemplar que presenta a la part superior d'una de les seves nanses un segell imprès amb una inscripció en grec amb transcripció ΔΙΩ (lâm. 4, fig. 2), segurament l'abreviatura d'un antropònim que es pot desenvolupar com Δίω(ν) o Δίω(ν)ος, similar a altres trobats al nucli ibèric de Montjuïc (Asensio *et alii*, 2009: lâm. 11, fig. 1), Mas Castellar de Pontós (García, 1997) i a la ciutat de Cartagena (Tremoleda, Santos, 2013: fig.16 n° 90a,b,c; De Hoz, 2014), caracteritzats com segells propis de les àmfores del tipus MSG V i que cal datar, com a molt tard, dins del darrer quart del segle III aC.

CERÀMICA COMUNA IBÈRICA

• Ceràmica comuna ibèrica a torn

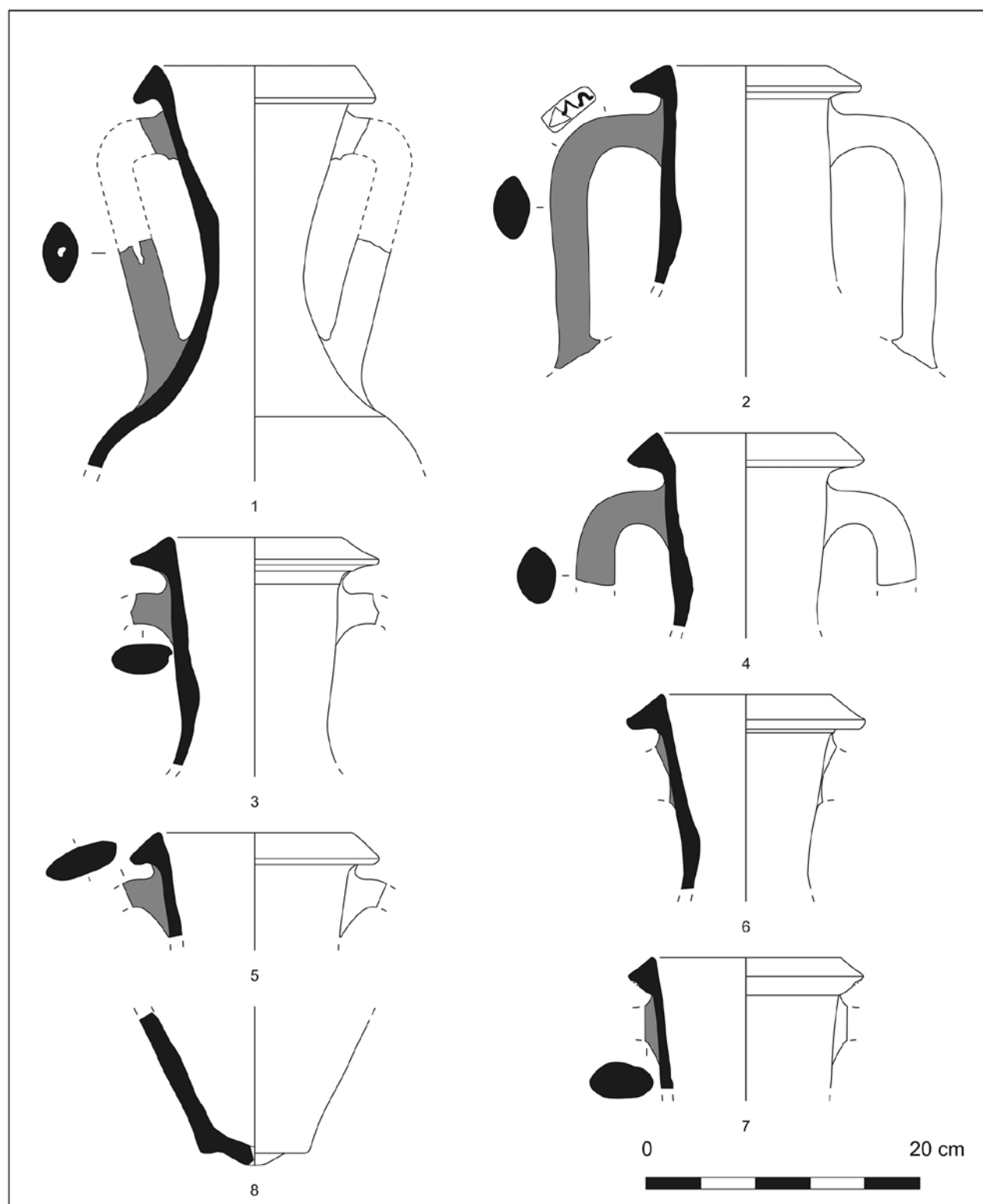
Pel que fa a les ceràmiques de producció local, entre les peces de vaixel·la, les formes més habituals són les gerres (lâm. 5, fig. 1-2; lâm. 6, fig. 4-5,7-8), algunes de nansa de cistella (lâm. 5, fig. 3), i gerretes (lâm. 5, fig. 4; lâm. 6, fig. 6), seguides dels plats de vora reentrant (lâm. 5, fig. 6; lâm. 6, fig. 1), tant en pastes oxidades com reduïdes. Dins de les ceràmiques de cocció reduïda el repertori es completa amb copetes de vora reentrant a imitació de les copetes Lamb. 24/25 de vernís negre (lâm. 6, fig. 2), les gerres de boca trilobada tipus enòcoa (lâm. 6, fig. 9) i els platets carenats a imitació de la forma Lamb. 28 de vernís negre (lâm. 6, fig. 3), mentre que dins del grup de les ceràmiques de cocció oxidant també trobem en menor mesura plats de vora exvasada (lâm. 5, fig. 7), ampolles i bols.

Quant a les peces amb funció d'emmagatzematge i/o cuina, ja totes en pastes oxidades, trobem principalment les tenalles (lâm. 5, fig. 9), seguides dels recipients tipus *kalathoi* que es troben per parts iguals, tant amb decoració pintada com sense (lâm. 5, fig. 5), les olles majoritàriament amb ressalt (lâm. 5, fig. 10), les tapadores i un grup

Làmina 3

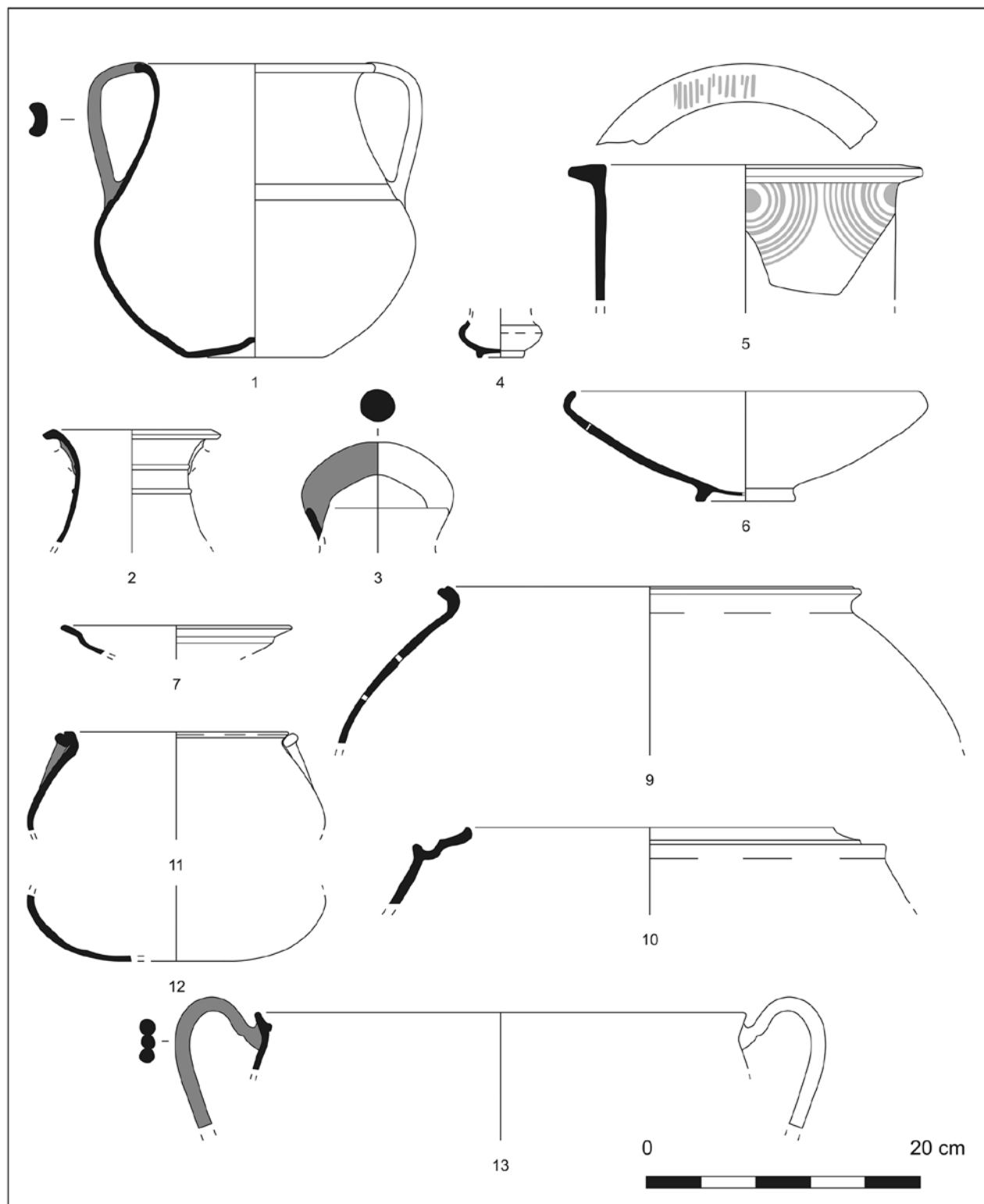
Àmfora púnica ebusitana (1-14); àmfora púnica centre mediterrània (15-17); àmfora grecoitàlica (18-24). [Autor: D. Giner]

Làmina 4

Àmfora grecoitàlica (1-8).

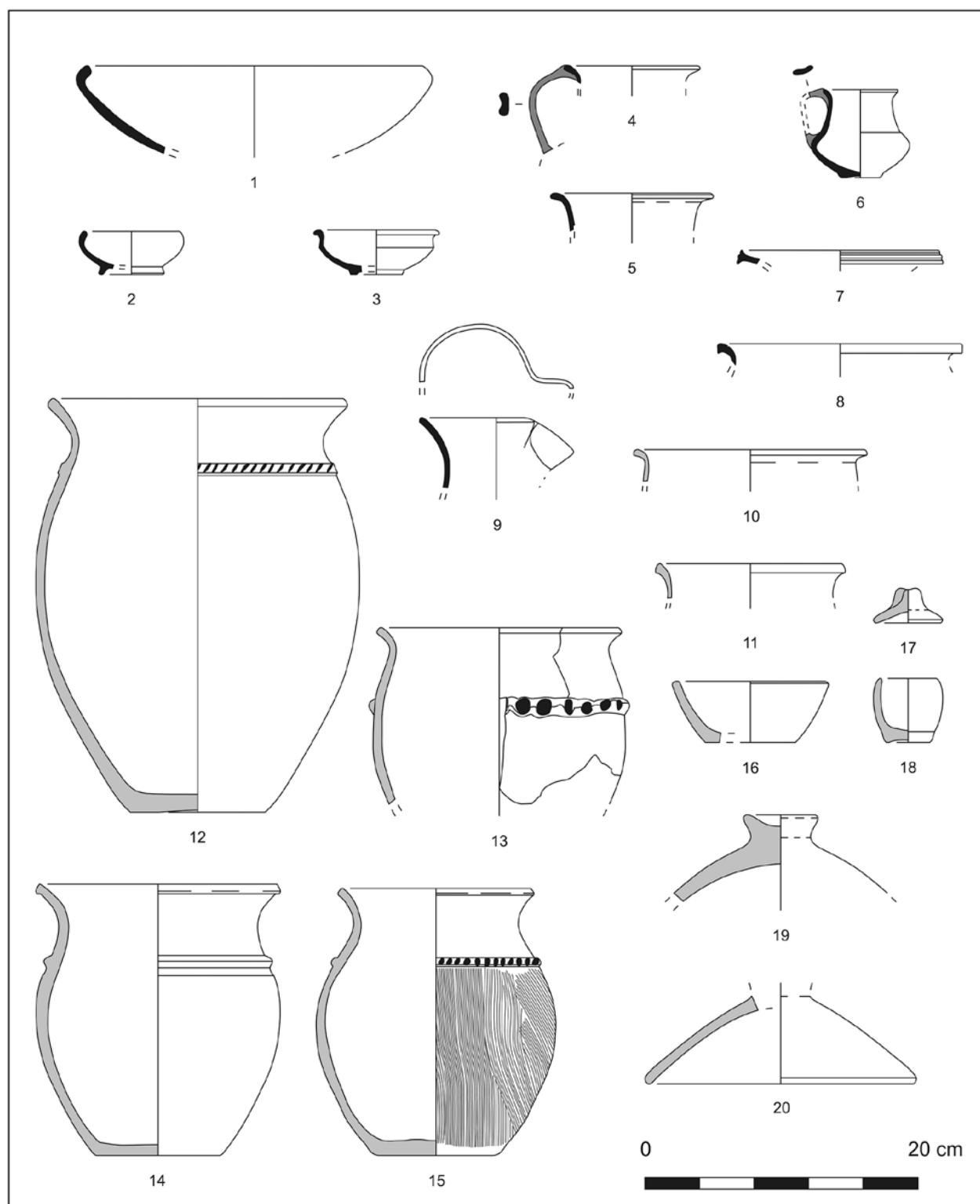
[Autor: D. Giner]

Làmina 5

Comuna ibèrica oxidada [1-13].

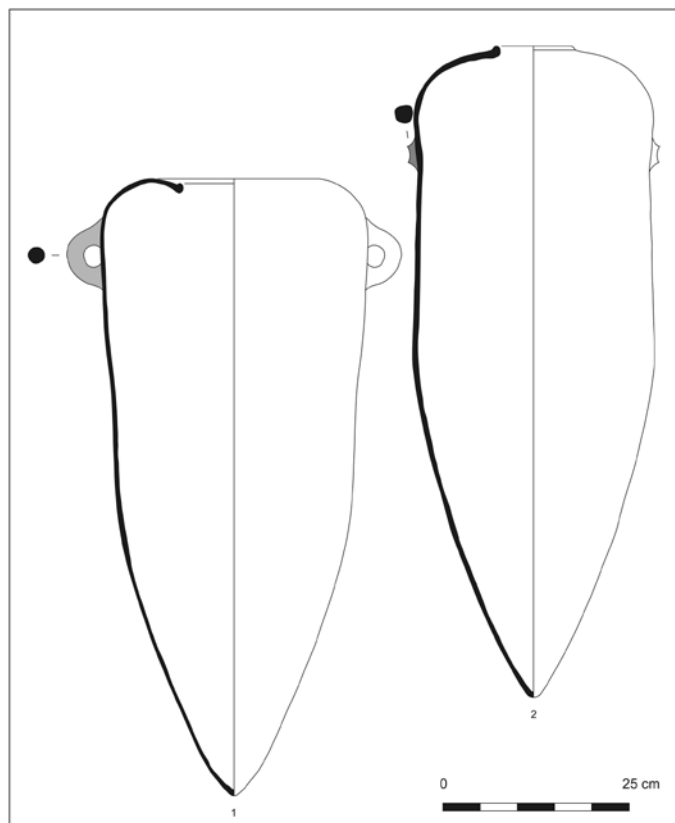
[Autor: D. Giner]

Làmina 6

Comuna ibèrica reduïda (1-9); grollera ibèrica a torn (10-11); grollera ibèrica a mà (12-20).

[Autor: D. Giner]

Làmina 7

Àmfora ibèrica (1-2).

[Autor: D. Giner]

ESTUDI QUANTITATIU PER FASES DEL CONJUNT

Pel que fa a la fase relativament més antiga, de la segona meitat del segle III aC, només hem utilitzat els materials de la sitja 51 (taula 1), que mostren un percentatge de material ceràmic importat del 9,23% davant d'un 90,77% de materials ibèrics. Dins d'aquests grup la producció més abundant és la campaniana A, que suposa un 62,5% de la vaixela fina importada, mentre que en igual mesura trobem vernís negre del Taller de Roses, de les petites estampetes i d'altre taller itàlic indeterminat, que suposen cadascú un 12,5%. En relació a les àmfores importades, els percentatges es reparteixen per igual entre les àmfores grecoitàliques, les púniques ebusitanes, les púniques centre mediterrànies i les de procedència indeterminada, amb un 25% cadascuna respectivament.

Per altra banda, en relació a la fase datada entorn el 200 aC (taula 2), es documenta un percentatge de material ceràmic importat del 10,4%, molt similar a la fase anterior encara que una mica superior, davant d'un 89,60% de materials ibèrics. De nou la campaniana A continua sent la producció més abundant entre les importacions de vaixela fina, encara que amb uns números més aclaparadors amb un 87,23%, davant altres produccions més minoritàries com el vernís negre del Taller de Roses (10,64%) i púnic (2,13%). En relació a les àmfores importades predominen majoritàriament les de procedència itàlica, ja siguin grecoitàliques (52,64%) o itàliques indeterminades (5,26%), davant les de procedència púnica ebusitana (31,58%) o centre mediterrània (5,26%), restant un grup com a indeterminades que suposa un 5,26% del total.

Els percentatges de materials importats es mostren superiors als de l'altre poblat de l'entorn més proper com és el de Puig Castellar, que presenta un 3% de materials exògens per la fase del segle III aC i un 3,76% per la fase entorn el 200 aC (Ferrer, Rigo, 2003), però molt similars als jaciments situats al pla i considerats com de poblament i producció rural, com el documentat a les obres de l'estació de la Sagrera de la LAV amb un 11,53% per al segle III aC, i un 8,62% per a la fase entorn 200 aC, o el del Hospital de la Santa Creu i Sant Pau amb un 8,73% per

significatiu de cassoles a imitació de les importacions púniques tipus *caccaboi* (lām. 5, fig. 11-13) (Sanmartí, Asensio, 2017). També dins del grup de recipients de cuina, amb pastes grolleres a torn, trobem el repertori habitual d'olles de perfil en S (lām. 6, fig. 10-11) amb les seves corresponents tapadores. Finalment, amb una funció de gran contenidor i transport, trobem les àmfores ibèriques (lām. 7, fig. 1-2), entre les que s'identifiquen els tipus de boca plana i boca enfonsada (Balsera, 2007).

• Ceràmica ibèrica a mà

Pel que fa a la ceràmica ibèrica de pasta grollera modelada a mà, amb una funcionalitat eminentment culinària, s'hi troba un repertori en que són presents principalment les olles de perfil en S (lām. 6, fig. 12-15), que en moltes ocasions presenten al coll cordons aplicats decorats amb digitacions, motius incisos o impressions cardials, de vegades combinades amb tot el cos per sota del cordó amb decoracions pentinades, i tapadores (lām. 6, fig. 19-20), però també trobem en menor mesura tasses (lām. 6, fig. 16) i vasets de fireta (lām. 6, fig. 18) que poden ser acompanyats de petites tapadores (lām. 6, fig. 17).

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Observacions
Vernís negre púnic	1	1	1	Lamb. 23	1 vora	
Vernís negre taller Roses	10	5	5	Roses 1A Roses 11 Roses 31 Indeterminat	2 vores, 1 carena 2 vores 1 nansa 2 bases	Decoració gallonada
Campaniana A	131	41	41	Lamb. 23 Lamb. 27 Lamb. 27B Lamb. 27ab Lamb. 28 Lamb. 33a Lamb. 34a Morel 68 Indeterminat	1 vora 22 vores, 1 base 3 vores 5 bases 5 vores, 2 base 2 vores 1 vora 2 vores, 1 base, 1 nansa 6 bases	4 bases amb roseta 2 bases amb palmetes + rodeta Bandes i garlanda pintura blanca 2 vores amb bandes pintura blanc 1 base foradada
Total vaixella importació	142	47	47			
Comuna púnica ebusitana	14	2	2	AE20/I-167 Gerra	1 vora 1 vora	
Comuna púnica Centre Med.	8	2	2	Lancel 521c Lancel 441b	1 vora, 1 carena 1 vora	Tipus <i>caccaboi</i>
Total comuna importació	22	4	4			
Àmfora púnica ebusitana	256	6	6	T-8.1.3.1	6 vores, 1 pivot, 5 nanses	
Àmfora púnica Centre Med.	11	1	1	Mañá D	1 pivot	
Àmfora grecoitàlica	236	10	10		10 vora, 2 pivots, 7 nans	
Àmfora itàlica	5	1	1		1 nansa	
Àmfora indeterminada	6	1				
Total àmfores importació	514	19	18			
Total importacions	678	70	69			
Àmfora ibèrica	805	174	174		1 ps, 173 v, 42 pi, 128 na	
Comuna ibèrica oxidada	482	213	213	Tenalla Gerra Gerra nansa cistella Gerreta Plat vora exvasada Plat vora reentrant Bol Ampolla <i>Kalathoi</i> Olla Olla amb ressalt Cassola Tapadora Indeterminat	24 vores 1 p. sencer, 80 vores 1 vora, 1 nansa 21 vores 3 vores 52 vores, 1 base 1 vora 3 vores 5 vores 2 vores 3 vores 3 vores, 1 base 2 poms 12v, 69b, 53n, 1be, 1bro	Imitació <i>caccaboi</i> púnica
Informes com. ib. oxidada	17073					
Com. ib. ox. pintada	41	6	6	Gerreta <i>Kalathoi</i>	1 vora 5 vores, 1 nansa	
Com. ib. ox. engalba blanca	6	1	1		1 base	

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Observacions
Comuna ibèrica reduïda	796	103	103	Gerra Gerreta bicònica Plat vora reentrant Platet carenat Copeta vora reentrant Enocoe Tapadora Indeterminat	10 vores 51 vores, 2 bases, 4 nans 18 vores, 1 base 2 vores 2 p. sencer, 10 vores 4 vores 1 vora, 1 pom 5 vores, 37 bases, 14 nan	Imitació platets Lamb. 28 Imitació copetes Lamb. 24/25
Ceràmica grollera a mà	829	87	87	Olla Olla vora acanalada Cassola Tassa Vaset fireta Tapadora Indeterminat	65 vores 2 vores 1 p. sencer 2 vores, 1 base 1 p. sencer 16 vores, 6 poms 21 bases, 2 nanses	13 amb cordons decorats
Ceràmica grollera a torn	44	19	19	Olla Tapadora Indeterminat	7 vores, 2 bases 9 vores, 1 pom 3 vores, 12 bases, 1 nans	
Total produccions locals	20076	603	603			
TOTAL	20754	673	672			

aquesta darrera fase (Pereira *et alii*, 2015). Queden però bastant per sota del percentatge, entorn al 17% ofert pel nucli ibèric de Montjuïc per al segle IV aC, ja que no es disposa de les dades per al segle III aC i de la fase entorn el 200 aC, que ha portat a proposar per aquest un caràcter de centre de poder polític i econòmic almenys per a la zona que actualment forma la comarca de el Barcelonès (Asensio *et alii*, 2009).

Aquestes dades mostren contradiccions amb el paradigma comunament acceptat de que, a major nivell jeràrquic de l'assentament, major presència de materials importats (d'accés més restrictiu), com a evidència d'una elit social i econòmica que ocuparia els indrets, ja que si bé es podria esperar que un poblat de segon ordre com el del Turó de la Rovira mostrés nivells superiors a un altre més petit com el Puig Castellar, no succeeix el mateix pel fet que siguin pràcticament iguals als dels assentaments rurals del pla (teòricament al graó jeràrquic més baix i necessàriament dependents dels nuclis urbans) i que aquests darrers superin els de un poblat fortificat per petit que aquests sigui com el Puig Castellar. Per posar un altre exemple, aquesta distorsió la trobem entre un centre de producció rural com el Mas Castellar de Pontós que, per al segle IV aC mostra un volum de materials importats del 26%, molt

Taula 2

Quadre resum de les dades quantitatives i tipològiques dels conjunts ceràmics (fossar i sitges 46-50,52-60) de la Fase entorn 200 aC. [Autor: D. Giner]

per sobre dels que ofereix una gran ciutat amb un caràcter indubtable de capitalitat com el Puig de Sant Andreu d'Ullastret, amb un 16% (Asensio *et alii*, 2009). Tot això ens indica que existeixen altres factors que incideixen en la determinació d'aquestes característiques i que cal tenir-les en consideració a l'hora de realitzar interpretacions en relació a la adscripció de nivells jeràrquics dels assentaments al model d'implantació territorial.

4. Conclusions

La intervenció arqueològica desenvolupada al poblat ibèric del Turó de la Rovira de Barcelona l'any 2015, ens permet realitzar una sèrie d'aportacions al coneixement d'aquest jaciment que venen a afegir, matisar o contradir algunes de les afirmacions que tradicionalment s'han fet per la historiografia arqueològica. La seva importància

ve donada per la combinació de dos factors: l'aplicació de tècniques des de l'actual metodologia de treball arqueològic (davant el cas de la intervenció de 1932, que va excavar un gran nombre d'estructures però amb una manca de documentació, com fitxes o seccions o la recollida selectiva de material), i el volum d'estructures documentades i materials recuperats (davant el cas de la intervenció de 1992 que, malgrat aplicar de forma acurada una metodologia arqueològica des de la perspectiva actual, no va intervenir sobre un nombre suficient d'estructures que permetin un desenvolupament interpretatiu significatiu).

En base a la topografia actual i la dispersió de les estructures pel cim del turó es pot deduir que el poblat ibèric devia ocupar una extensió entorn a les 3,5 ha, molt per sota de les entre 7 i 10 ha que ocuparia la ciutat ibèrica de Burriac en el seu darrer moment i que ha estat senyalada com el lloc central que exerciria el poder sociopolític i econòmic al territori laietà (Garcia *et alii*, 2000; Zamora *et alii*, 2001), però per sobre de les 0,45 ha del proper poblat del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (Ferrer, Rigo, 2003) i en la línia de les 3 ha calculades pel poblat del Turó d'en Boscà de Badalona (Zamora, 1996). Això ha portat a la tradició historiogràfica a identificar el poblat ibèric del Turó de la Rovira com un nucli urbà de segon ordre o poblat secundari dins de la jerarquització d'assentaments laietans, més encara com a resultat de la proposta d'identificació del nucli ibèric de Montjuïc amb la seca de dracmes de plata amb llegenda *Barkeno* i el plantejament de la hipòtesi d'una doble capitalitat per la Laietània¹⁰. En aquest sentit, si bé resulta evident el seu paper com a nucli secundari del territori laietà, si ens centrem al seu entorn immediat del pla de Barcelona sembla lògic pensar que un centre urbà d'aquest tipus devia ocupar una posició dominant sobre els assentaments més pròxims i petits, tant dels situats a la plana per l'aprofitament agrari, com el de l'Hospital de Sant Pau i la Santa Creu, que es troba al mateix peu del turó o el documentat a l'Estació de la LAV de la Sagrera (Pereira

et alii, 2015), com el d'altres poblats de menor entitat situats als cims dels turons circumdants com el del Puig Castellar (Ferrer, Rigo, 2003) o el del turó del Putxet. Però aquest paper sembla encaixar difícilment amb la convivència tan propera amb un nucli de primer ordre com ha estat considerat el de la muntanya de Montjuïc. Quines relacions de dependència podien tindre ambdós nuclis? Qui exerciria un control sobre el altre i sobre el territori immediat? Quina necessitat hi podia haver de construir un nou poblat relativament gran tant a prop del que es considera una gran ciutat? En aquest punt no pot deixar-se de recordar que fins al moment no ha estat possible documentar cap estructura que correspongui amb seguretat a un nucli urbà, ni gran ni petit, a la muntanya de Montjuïc (Asensio *et alii*, 2009) i que aquesta proposta es fonamenta més en la potencialitat que ofereix l'indret per la seva extensió, en l'alt percentatge de materials d'importació recuperats a les sitges del segle IV aC i en la gran capacitat d'emmagatzematge d'aquestes mateixes sitges, les més grans de tot el pla de Barcelona i potser del món ibèric, que podrien abastir d'aliments un gran volum de població però que, també, podrien estar destinades només a la comercialització d'excedents agrícoles, mitjançant la zona d'ancoratge que es devia situar a la desembocadura del riu Llobregat. Davant d'això, no es pot descartar per complet dues possibilitats. La primera que existint un pròsper nucli urbà a Montjuïc durant el segle IV i una bona part del segle III aC, aquest fos abandonat total o parcialment davant la fundació d'un nou al turó de la Rovira. La segona, que mai existís aquest gran nucli urbà sinó una mena d'assentament especialitzat en l'emmagatzematge i el comerç del contingut de les grans sitges. El resultat de qualsevol de les dues possibilitats seria considerar que el poblat del turó de la Rovira exerciria un paper dominant com a principal nucli del pla de Barcelona. En la meua opinió, aquest tema és lluny d'estar resolt i tancat i només l'avenç en la investigació arqueològica podrà aportar noves dades que permetin l'aclariment d'aquestes qüestions.

10. ASENSIO, D.; CELA, X.; MIRÓ, C.; MIRÓ, M. T.; REVILLA, E. (2012). "Montjuïc: focus de poder a la Laietània i centre comercial i redistribuidor a la Mediterrània". *IX Congrés d'Història de Barcelona [2009]*. [en línia]. [Data de consulta: 05/12/2017]. http://ajuntament.barcelona.cat/arxiuunicipal/arxiuhistoric/sites/default/files/ArxiuHistoric/Continguts/Documents/Fitxers/XI%20CONGRES_asensioc.pdf

En relació a les característiques urbanístiques que caracteritzen el poblat, les dades disponibles en aquest sentit són molt limitades per l'alt grau d'arrasament que es dona a la majoria de la superfície del poblat, els amplis espais no excavats ocupats per edificacions en ús i la documentació parcial de les estructures descobertes, inconnexes entre elles, limitada a les necessitats de l'obra que va motivar la intervenció. Amb tot podem establir una disposició en terrasses esglaonades, al menys a la vessant sud del turó, per tal d'adaptar-se al relleu de la muntanya i es constaten zones del poblat destinades a diferents usos que intercalen àrees d'espais construïts amb altres destinades a l'emmagatzemament en sitges, que ens indiquen l'existència d'amplis espais oberts sense construccions. També s'hi pot suposar l'existència de carrers longitudinals al llarg de l'eix major que bàsicament seguirien el traçats dels actuals carrers de Labèrnia i de Marià Labèrnia, amb els quals s'alinearíen les façanes de les cases agrupades en illes, i altres carrers transversals secundaris per salvar el desnivell del vessant amb escales o rampes.

Tots els nivells arqueològics i estructures excavades presenten una cronologia molt homogènia d'entorn el 200 aC, moment en que de forma generalitzada es produeix un abandonament dels nuclis urbans ibèrics com a conseqüència del resultat de la Segona Guerra Púnica, el conseqüent inici del procés de romanització i, davant això, les revoltes dels pobles ibers del nord-est peninsular a principis del segle II aC, reprimides per Cató. Aquesta homogeneïtat cronològica arriba al punt que trobem els mateixos materials característics d'aquest període tant als nivells fundacionals dels espais d'habitació (anivellacions i paviments) com als seus nivells d'enderroc i d'amortització de les sitges, només es poden identificar alguns nivells que es podrien datar a la segona meitat del segle III aC, en base a les relacions estratigràfiques i a lleugeres variacions en les produccions ceràmiques. De fet, entre els quasi 40.000 fragments ceràmics classificats com a resultat d'aquesta intervenció, només un ofereix una cronologia que es pot remuntar sense problemes més enllà de mitjans del segle III aC: el fragment de vora del plat de peix de ceràmica àtica de figures roges que, per altra banda, va aparèixer a un estrat d'enderroc datat entorn el 200 aC i, com s'ha dit anteriorment, amb la circumstància de la llarga pervivència en ús d'aquests tipus de plats com demostra el exemplar de Mas Castellar de Pontós. També cal dir, que tampoc s'ha trobat cap material més antic en la revisió de tots els

materials del poblat provinents d'intervencions arqueològiques anteriors conservats al Museu d'Arqueologia de Catalunya i al Museu d'Història de Barcelona. Tot això porta a considerar que ens trobem davant d'un nucli urbà que va ser fundat a un moment avançat del segle III aC, pels volts de mitjans de la centúria, i abandonat a finals del mateix segle o principis del següent, amb una cronologia que a tot estirar no sobrepassaria dels 75 anys d'ocupació.

Aquest fenomen de fundacions *ex novo* de poblats a moments avançats del segle III aC ha estat constatat a altres jaciments del nord-est peninsular, com per exemple al cas del Castellet de Banyoles de Tivissa, al que els seus excavadors atorguen una fundació cap al tercer quart del segle i una destrucció que el situen al 195 aC (Sanmartí *et alii*, 2012), alhora que el relacionen amb una pervivència del procés de creixement poblacional iniciat al Bronze Final i potenciat a partir del segle VI aC, que comporta una ocupació de zones encara poc poblades per tractar-se de zones marginals o territoris fronterers. Però no es pot considerar aquesta la causa al pla de Barcelona ja que existia una intensa ocupació des dels segles precedents reflectida en assentaments com el de Montjuïc o Puig Castellar, que comportava una ocupació dispersa de les zones planes d'aprofitament agrícola mitjançant un bon nombre d'assentaments dependents (Pereira *et alii*, 2015). Possiblement en aquest cas respongui més a un procés de bonança econòmica basada en la comercialització d'excedents agrícoles i que tindria el seu reflex a les grans sitges documentades a l'assentament de Montjuïc i als alts nivells de materials importats del segle IV aC allà recuperats (Asensio *et alii*, 2009), que podria haver comportat un augment demogràfic els excedents del qual passarien a formar part del nou nucli urbà, o bé al trasllat d'unes elits socials enriquides que, mitjançant la fundació d'un poblat de nova planta, estarien reflectint físicament el seu *status*. En aquest sentit no es pot obviar l'existència d'una llegenda d'origen púnic que assenyala a Amílcar Barca como refundador, després de la seva conquesta durant la Primera Guerra Púnica, de la ciutat ibèrica de *Barkeno* (Alcoberro, 2003; Giunta, 1988), que posteriorment va realitzar les encunyacions de dracmes de plata amb cap de Pegaso modificat, i per tant posteriors al desembarcament romà en *Emporion* a l'any 218 aC (Villaronga, 1998), que podrien ser també el reflex d'aquest procés de prosperitat econòmica.

Les estructures millor conservades del poblat es situen a la vessant sud, on s'han conservat habitacions amb nivells de pavimentació i una certa alçada dels murs, espais que en ocasions no ha estat possible excavar en tota la seva extensió, mentre que a la part superior del turó les estructures es troben pràcticament arrasades fins a la roca natural i només s'han conservat les de caràcter negatiu (retalls i sitges), amb excepció d'alguns petits trams parcials de fonamentacions de murs. És per això que de cap manera es pot donar per esgotada la capacitat del poblat ibèric del Turó de la Rovira de continuar oferint nova informació que permeti ampliar el coneixement que fins ara es té sobre el poblat i, per extensió, sobre la cultura ibèrica al territori barcelonès i laietà.

BIBLIOGRAFIA

- AGUSTÍ, B.; MARTÍN, A. 2006. "Actes de violència en el període iber. El cas d'Ullastret i altres poblats catalans". *Cypsela*, 16. MAC-Girona. Girona. pp. 51-64.
- ALCOBERRO, A. 2003. "Mites i llegendes". *Barcelona Quaderns d'Història*, 9. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Barcelona. pp. 135-148.
- ASENSIO, D. 2001-2002. "Cerámicas de cocina cartaginesas en contextos ibéricos de la costa catalana". *Estudios Orientales*, 5-6. Universidad de Murcia. Murcia. pp. 305-317.
- ASENSIO, D.; CARDONA, R.; GARCIA, C.; FERRER, C.; MORER, J.; SAULA, O.; POU, J. 2011. "El fossat del poblat ibèric dels Estinclells (Verdú, l'Urgell). Segle III aC". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 21. Universitat de Lleida. Lleida. pp. 121-128.
- ASENSIO, D.; CELA, X.; MIRÓ, C.; MIRÓ, M. T.; REVILLA, E. 2009. "El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o de Port. Barcelona". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 5. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 14-85.
- BALSERA, R. 2007. "Una variante layetana de ánfora ibérica: el subtipo de espaldas sobreelevadas y boca hundida". *Saguntum*, 39. Universitat de València. València. pp. 157-164.
- COLOMINAS, J. 1945-46. "Poblado ibérico del Turó de la Rovira". *Ampúrias*, 7-8. MAC. Barcelona. pp. 203-214.
- DE HOZ, M. P. 2014. *Inscripciones griegas de España y Portugal*. Bibliotheca Archaeologica Hispana, 40. Real Academia de la Historia. Madrid.
- FERRER, C.; RIGO, A. 2003. *Puig Castellar. Els ibers a Santa Coloma de Gramenet. 5 anys d'intervenció arqueològica (1998-2002)*. Monografies Locals, 2. Museu Torre Balldovina. Santa Coloma de Gramenet.
- FRANCÈS, J.; GUÀRDIA, M. 2011. "Les defenses exteriors del poblat ibèric de Ca n'Oliver (Cerdanyola, Vallès Occidental)". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 21. Universitat de Lleida. Lleida. pp. 165-172.
- GARCÍA, M. 1997. "Epigrafía anfórica de Mas Castellar-Pontós: ánforas grecoitalicas y masaliotas". *Pyrenae*, 28. Universitat de Barcelona. Barcelona. pp. 257-269.
- GARCÍA, G. 2006. *Entre iberos y celtas: las espadas de tipo La Tène del noreste de la Península Ibérica*. Anejos de Gladius, 10. Instituto Histórico Hoffmeyer - CSIC. Madrid.
- GARCIA, J.; PUJOL, J.; CELA, X.; ZAMORA, D. 2000. "Burriac Un centre d'intercanvi i de comerç a la Laietània ibèrica". *Saguntum*, Extra 3. Universitat de València. València. pp. 357-367.

- GARCÍA, J. M. 2002. "El plat de peix àtic de figures roges". A PONS, E. (dir.) *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (Excavacions 1990-1998)*. Sèrie Monogràfica, 21. MAC-Girona. Girona. pp. 302-305.
- GINER, D. 2016. "Turó de la Rovira". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2014*. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 205-208.
- GIUNTA, F. 1988. *Punica Barcino: la fondazione di Barcellona*. Instituto Italiano di Cultura. Barcelona.
- GRANADOS, J. O. 1977a. "El poblado layetano del Turó de la Rovira. En torno al iberismo en el Llano de Barcelona". *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XVII. Museu d'Història de la Ciutat. Barcelona. pp. 33-45.
- GRANADOS, J. O. 1977b. "Cerámicas de barniz negro procedentes del poblado layetano del Turó de la Rovira (Barcelona)". *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XVII. Museu d'Història de la Ciutat. Barcelona. pp. 100-116.
- LYDING-WILL, E. 1982. "Greco-italic amphoras". *Hesperia*, 51(3). American School of Classical Studies at Athens. Princeton. pp. 338-356.
- PEREIRA, I.; FERRER, C.; ANTEQUERA, F. 2015. "Els jaciments de l'estació de la LAV a La Sagrera i de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau: aproximació a l'estudi de l'evolució del poblament rural d'època ibèrica al Pla de Barcelona". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 30-55.
- PONS, E.; ROVIRA, M. C. 1997. *El dipòsit d'ofrenes de la fossa 101 de Mas Castellar de Pontós: un estudi interdisciplinari*. Estudis Arqueològics, 4. Universitat de Girona. Girona.
- PUIG, A. M.; MARTÍN, A. 2006. *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*. Sèrie Monogràfica, 23. MAC-Girona. Girona.
- PRADO, G. de; ROVIRA, M. C. (coord.) 2016. Els caps tallats d'Ullastret: violència i ritual al món iber [Catàleg de l'exposició temporal del 15 de novembre de 2014 al 30 d'agost de 2015]. MAC-Ullastret.
- RAMON, J. 1995. *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*. Col·lecció Instrumenta, 2. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- ROVIRA, M. C. 1998. "L'exhibició d'armes i de cranis enclavats en els hàbitats ibers septentrionals". *Cypsela*, 12. MAC-Girona. Girona. pp. 167-182.
- SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D.; MIRÓ, M. T.; JORNET, R. 2012. "El Castellet de Banyoles (Tivissa): Una ciudad ibérica en el curso inferior del río Ebro". *Archivo Español de Arqueología*, 85. CSIC. Madrid. pp. 43-63.
- SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D. 2017. "La ceràmica de cuina a torn del període ibèric a Catalunya: de la tipologia a la funció social". *Saguntum*, Extra 19. Universitat de València. València. pp. 201-211.
- SUNYER, E. 1998. "Interpretació geomorfològica i tectònica dels turons de la ciutat de Barcelona". *Geologia dels Països Catalans*. Museu de Geologia de Barcelona. Associació Internacional per a l'Estudi Geològic de la Mediterrània Occidental. Barcelona.
- TREMOLEDA, J.; SANTOS, M. 2013. "El comercio oriental en época helenística: los sellos anfóricos". A DE HOZ, M. P. i MORA, G. (eds.) *El Oriente griego en la Península Ibérica. Epigrafía e historia*. Bibliotheca Archaeologica Hispana, 39. Real Academia de la Historia. Madrid. pp. 61-110.
- VILLARONGA, L. 1998. *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics - Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.
- ZAMORA, D. 1996. *Les ceràmiques de vernís negre del poblament ibèric del Turó d'en Boscà; aproximació a la interpretació històrico-arqueològica del poblament*. Arqueoanoia. Igualada.
- ZAMORA, D.; PUJOL, J.; GARCIA, J.; CELA, X. 2001. "El poblament a la Laietània central i septentrional durant el període ibèric ple. Una proposta d'organització territorial". *I Taula Rodona d'Ullastret sobre Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental [2000]*. Actes. Monografies d'Ullastret 2. Girona. pp. 203-226.

TEXTOS EN CASTELLANO
SÍNTESIS

La intervención arqueológica preventiva llevada a cabo el año 2015 en el Turó de la Rovira de Barcelona, ha puesto al descubierto un abundante conjunto de nuevas estructuras correspondientes al poblado ibérico que ocupó la cima de la colina, que vienen a añadirse a las descubiertas en intervenciones anteriores, como la realizada en 1932 por el Institut d'Estudis Catalans (con la localización de la muralla del poblado, dos torres circulares, un espacio de habitación y 44 silos), y la de 1992, de la Sección de Arqueología Urbana del Ayuntamiento de Barcelona (que documentó un espacio de habitación y un silo).

El poblado está situado en la parte alta del Turó de la Rovira, en el distrito de Horta-Guinardó de la ciudad de Barcelona (el Barcelonés), y tiene una forma alargada en dirección noreste a suroeste, de 300 m de longitud por 65 m de ancho, y una altura máxima entre 261,80 msnm en su extremo este y 236,50 msnm en el extremo oeste. Geológicamente la colina está formada por rocas del periodo paleozoico, del siluriano al carbonífero, en concreto por pizarras y esquistos asentados sobre una base granítica.

En el lado sureste del poblado se excavó un gran recorte de planta rectangular con sección U de 3,80 m de longitud (aunque su trazado que, originariamente continuaría hacia los dos lados, actualmente ha sido destruido por las construcciones actuales), por 3,50 m de ancho y entre 1,10 y 1,35 m de profundidad. Este recorte, excavado cortando la roca natural de la colina, se encuentra amortizado por una serie de rellenos de tierra que han proporcionado un importante conjunto de materiales cerámicos que permiten datar su amortización entorno al 200 a.C. La superposición de los restos arqueológicos correspondientes al poblado ibérico documentados en las excavaciones de 1932, muestran que el trazado de la muralla del poblado discurría a unos escasos 6 m al norte de este recorte, razón por la cual y en base a sus características interpretamos la posibilidad de que estaríamos ante un tramo del cementerio del poblado ibérico.

En el extremo oeste de la calle de Marià Labèrnia, justo al pie de la zona más alta de la colina, se localizó una concentración de estructuras, en un área relativamente reducida de unos 200 m²,

formada por doce silos (silos 46-57), pero también por algunos tramos de muros conservados solo parcialmente y un pequeño recorte de función indeterminada. De esta forma se configura una zona de concentración de silos en este sector del poblado frente a otra zona situada en el extremo este excavada en los años treinta, mientras que en toda el área intermedia del poblado están ausentes. Los materiales recuperados en los rellenos de amortización nos sitúan nuevamente en una cronología muy homogénea entorno al 200 a.C. Solo uno de estos silos (silo 51), se puede datar en un momento ligeramente anterior que situamos en la segunda mitad del siglo III a.C.

En el interior de alguno de estos silos también se recuperaron los esqueletos completos en conexión anatómica de algunos animales, como el de una oveja (silo 55) o el de dos conejos (silo 47). Se ha de hacer mención al descubrimiento dentro de tres de estos silos de restos óseos humanos que, en algunos casos, presentan signos evidentes de violencia: un fragmento correspondiente a la calota del cráneo (silo 48), un cráneo posiblemente masculino partido en dos mitades por una fractura *perimortem* por incisión cortante y un fragmento de la mandíbula superior de otro individuo (silo 52), un cúbito y dos huesos metacarpianos (silo 56).

Los muros localizados en esta zona se encuentran en mal estado, solo la última o las dos últimas hiladas de piedra de pequeños tramos conservados parcialmente están contruidos con piedras pequeñas o medianas sin escuadrar unidas con barro. Solo uno de ellos consiste en dos muros solidarios que forman el ángulo de una estancia (habitación 3) de la que se ha podido documentar una superficie de 2 m².

Por otro lado, en la vertiente sur de la colina, en el lado oeste de la calle de Labèrnia, se pueden excavar diferentes espacios de habitación en buen estado de conservación.

En el extremo oeste de la calle de Labèrnia se han podido documentar dos espacios de habitaciones anexas de planta rectangular (habitaciones 4 y 5), delimitadas, bien por muros con zócalos de piedra o bien por las evidencias de los recortes de las zanjas de cimentación de

los muros en la roca natural. La habitación 4 presenta una superficie documentada de 6,30 m² y pavimento de tierra. La habitación 5 presenta una superficie documentada de 16 m² con dos pavimentos sucesivos de tierra y una chimenea circular de 1,20 m de diámetro, formada por una solera sobre dos sucesivos preparados de fragmentos cerámicos cada uno, que hay que relacionar con uno de los niveles de pavimentación. También, cortando el nivel de pavimentación más reciente de la habitación se han localizado dos pequeños recortes por relleno de tierra. Los niveles de derribo que amortizan la habitación pueden datarse alrededor del 200 a.C., y los de construcción no se pueden remontar más allá de la segunda mitad o último cuarto del siglo III a.C., por lo que todas las fases documentadas (primera y segunda fase de ocupación y derribo de la habitación), se concentran en un periodo relativamente corto de tiempo.

En la terraza superior de las habitaciones descritas anteriormente se ha localizado otra habitación rectangular (habitación 6), delimitada por cuatro muros de piedras, que en algún caso alcanzan hasta los 90 cm de alto, con unos ejes máximos interiores de 4,35 m por 3,28 m. Resultando una superficie de 14,26 m². Se encuentra pavimentada por un nivel de tierra compacta y presenta en el lado norte-oeste un banco de piedras adosado al paramento interior del muro. Los materiales recuperados de su excavación nos indican una corta duración de estas estructuras, ya que se encuentran en el mismo horizonte cerámico, tanto en los niveles de derribo, como en el de pavimentación y nivelación previa del terreno, que sitúan toda las fases documentadas de la habitación (construcción, uso y destrucción) alrededor del 200 a.C. Inmediatamente al este y al sur fuera de esta habitación se encuentran tres silos (silos 58-60) con una amortización alrededor del 200 a.C.

En el cruce, entre las calles de Labèrnia y de la Muntanya de Montserrat se ha podido excavar de manera muy limitada un espacio de habitación comprendido entre dos muros de piedras (habitación 7), pavimentado por una nivelación de tierra en la que se recuperó una espada de hierro de hoja recta del tipo La Tène II / tipo III del noreste. De nuevo

**EL TALLER DE PEDRALBES Y LOS
CRISOLES CERÁMICOS DE LA PLAZA
DEL REI PARA LA FUNDICIÓN DE
PLATA. EVIDENCIAS CERÁMICAS DE
LA BARCELONA DEL SIGLO VIII:
ARQUEOLOGÍA Y ARQUEOMATRÍA**

Julia Beltrán de Heredia Bercero
Jaume Buxeda i Garrigós
Marisol Madrid i Fernández
Marta Valls Llorens

se repite el mismo conjunto cerámico aparecido en todas las estructuras excavadas del poblado, lo que indica una cronología alrededor del 200 a.C., tanto en relación a los niveles de derribo de la habitación y pavimentación, como de nivelación previa del terreno.

En cuanto a los materiales recuperados en la intervención encontramos, en relación a las producciones de cerámica de vajilla fina de importación, ática de figuras rojas, barniz negro púnico, del Taller de les Petites Estampetes, de los talleres etruscos, del Taller de Roses y campaniense A. En relación a las producciones de cerámica común importada se encuentra la púnica ebusitana, púnica centro mediterránea y la itálica. En relación a las producciones de ánforas importadas se documentan las greco-ítálicas, las púnicas ebusitanas y las centro mediterráneas.

Por otro lado, en relación a la cerámica común ibérica encontramos las producciones de cerámica a torno con cocciones, tanto oxidantes como reducidas y las de pastas toscas tanto a torno como a mano.

Cuantitativamente, la fase de la segunda mitad del siglo III a.C., muestra un porcentaje de material cerámico importado del 9,23 %, mientras que la fase datada entorno al 200 a.C. del 10,4 %, siendo la campaniense A, la producción más abundante entre las importaciones de vajilla fina (62,5 % y 87,23 %, respectivamente), y las ánforas greco-ítálicas entre las importaciones ánforicas (25 % y 52,64 %).

Finalmente podemos concluir que el poblado ibérico del Turó de la Rovira, que debía ocupar una extensión entorno a las 3,5 ha, seguramente fue fundado hacia mediados del siglo III a.C., y abandonado a finales del mismo siglo o principio del siglo II a.C.

En las excavaciones realizadas en el yacimiento de la plaza del Rei se encontró un silo que proporcionó un conjunto formado exclusivamente por cerámicas comunes de pastas reducidas y oxidadas, datadas en el siglo VIII o inicios avanzados del siglo IX, que se habían dado a conocer como platos/cazuelas, y que actualmente se interpretan como crisoles. Se trata de piezas con una profundidad que, en su mayoría, se sitúa cerca de los 3 cm. Presentan paredes abiertas, con tendencia troncocónica y base plana que en el margen oscilan entre los 12 y 18 cm. Estas piezas disponían de unas tapaderas de cuerpo troncocónico que presentan la misma factura y medidas equiparables, y que, igualmente, presentan en el margen las concreciones de color blanco.

Dada la cronología del conjunto estudiado, es de especial interés la localización, en el año 1989 de un pequeño taller cerámico en los alrededores del monasterio de Pedralbes. El conjunto cerámico recuperado en este taller es muy homogéneo y está formado de piezas exclusivamente de cerámica común reducida, sin ningún acabado ni decoración. El repertorio de formas documentado es muy básico: recipientes para cocinar o almacenar: cazuelas bajas, ollas y jarras de almacenaje. También se detecta la presencia de tapaderas como piezas auxiliares.

Teniendo todo esto en consideración, para la realización del presente estudio se han muestreado de manera aleatoria 8 crisoles, 12 individuos del horno de Pedralbes y 4 procedentes de intervenciones diferentes con similitudes formales y de cronologías similares a los crisoles.

Para su estudio, se han tomado muestras de entre 10 y 15 g de los 24 individuos, y se han caracterizado químicamente y mineralógicamente por fluorescencia de rayos X (FRX) y difracción de rayos (DRX) respectivamente. Los crisoles también se han estudiado por microscopía electrónica de rastreo, acoplada a un detector de rayos X por dispersión de energías (MER-EDX), a fin de observar el estadio de sinterización de la matriz arcillosa, las concreciones que presentan y, en el caso del individuo, identificar unas manchas azules presentes en el exterior su de pared.

Si nos centramos en la composición química de los 8 crisoles se observa que su variación total presenta un valor extraordinariamente alto ($vt = 14.68$) para cualquier conjunto cerámico, con una dependencia muy fuerte de las variaciones de los cuatro elementos Ag, Cu, Pb, Na₂O (con una uniformidad -H2- muy baja típica del predominio de pocos elementos en la introducción de la variabilidad: $H2 = 1.97$ Sh; $H2 \% = 42$). La repetición de este cálculo excluyendo estos cuatro elementos da un resultado cercano al que se podría esperar de un típico caso de materiales monogenéticos, con una misma procedencia ($vt = 0.46$; $H2 = 3.58$ Sh; $H2 \% = 80.32$).

Desde el punto de vista mineralógico, los resultados muestran claramente que los altos contenidos de Na₂O, Cu y Ag se asocian a los crisoles que presentan una TCE más elevada. Estos hechos ponen en evidencia que la presencia de Na₂O, Cu y Ag está relacionada con una mayor TCE y, plausiblemente, con la utilización de los crisoles que podrían haber servido para el trabajo de la plata y, en concreto, para su fundición. Estos datos concuerdan con la práctica de la fundición de la plata para la confección de objetos y joyería descrita por Teófilo, autor del siglo XII. De esta manera, resulta meritorio que los crisoles estuvieran destinados a trabajos de platería. De los crisoles estudiados, los tres que encontramos con la temperatura más baja, posiblemente se habrían utilizado. La observación de la sección pulida de la base del crisol BCN351 por MER-EDX, permite observar zonas de brillante intensidad que corresponde a la plata que se ha depositado en el interior de la sección.

La identificación de estos crisoles como parte instrumental empleada en el trabajo de la plata es importante especialmente si lo ponemos en relación a las manchas azules pulverulentas que presenta el crisol BCN351, y que en su estudio por MER-EDX se pudieron asociar a la lazurita, mineral básico que entra en la composición del lapislázuli. La lazurita fue siempre el pigmento empleado en vidrio y pastas vítreas o en pinturas murales y como un pigmento en manuscritos posiblemente a partir del siglo V. Hay que destacar finalmente que unas de las principales utilizaciones del lapislázuli fue como medicina.

**ENGLISH TEXTS
SUMMARY**

The preventive archaeological intervention carried out in 2015 at the Turó de la Rovira in Barcelona has brought to light a notable set of new structures corresponding to the Iberian settlement that occupied the top of the hill, which complement the discoveries in previous interventions, such as that of 1932 conducted by the Institut d'Estudis Catalans (with the discovery of the settlement's wall, two circular towers, a living area and 44 silos), and that of 1992 by the Department of Urban Archaeology at Barcelona City Council (which documented a living area and a silo).

The settlement is located on the top of the Turó de la Rovira, in the district of Horta-Guinardó in the city of Barcelona (El Barcelonès region), and has an elongated shape in north-east to south-west direction, is 300 m long by 65 m wide, with a maximum height between 261.80 msnm on its eastern side and 236.50 msnm on its western side. Geologically, the hill is formed by rocks from the Palaeozoic era, from the Silurian to the Carboniferous, specifically slate and schist resting on a granite base.

On the southeastern side of the settlement a large rectangular hole with a U-shape section was excavated measuring 3.80 m long (although its layout which, originally, would continue towards both sides, has been destroyed by modern constructions) by 3.50 m wide and between 1.10 m and 1.35 m deep. This hole, excavated by cutting the natural rock of the hill, is filled by a series of layers of land that have provided a notable set of pottery materials enabling us to date this to around 200 BC. The superimposition of archaeological remains corresponding to the Iberian settlement documented in the 1932 excavations shows that the layout of the wall ran barely 6 m to the north of this hole. This fact and its characteristics enable us to argue that we would be dealing with a section of a fosse of the Iberian settlement.

On the western side of Marià Labèrnia Street, just at the foot of the highest area of the hill, we discovered a series of structures in a relatively small area of around 200 m² formed by 12 silos (silos 46-57) but also some sections of walls only partially preserved and a small hole of undetermined function. Thus, an area

with silos can be delimited in this sector of the settlement opposite the other area located on the eastern side excavated in the 1930s, while in the intermediate area of the settlement there is none. The materials recovered in the fillings again determine a very homogenous chronology around 200 BC. Only one of these silos (silo 51) can be dated to a slightly earlier period, which we locate in the second half of the 3rd century BC.

Inside some of the silos there were complete skeletons of some animals, such as a sheep (silo 55) or two rabbits (silo 47). We should mention the find within three of these silos of human osseous remains that, in some cases, show clear signs of violence: a fragment corresponding to the calotte of the skull (silo 48), probably a male skull split in half by a *perimortem* fracture through an incision, and a fragment of the upper jaw of another individual (silo 52) and an ulna and two metacarpal bones (silo 56).

With respect to the walls found in this area, they are in a very poor state of conservation; only the last or the last two stone rows of small sections partially preserved are built with small- or medium-size non-squared stones joined with mud. Only one of them consists of two walls forming the angle of a room (room 3) of which a surface area of 2 m² has been documented.

Moreover, on the southern side of the hill, on the western side of Marià Labèrnia Street, several living areas were excavated that are in a good state of conservation.

On the western side of Marià Labèrnia Street it has been possible to document two adjacent rectangular rooms (rooms 4 and 5) delimited either by walls with stone skirting boards or by the remains of the holes of the foundation ditches of the walls in the natural rock. Room 4 has a documented surface area of 6.30 m² and a stone floor. Room 5 has a documented area of 16 m² with two successive earth floors and a circular fireplace, of 1.20 m in diameter, formed by a base made of pottery fragments, each of which can be related to one of the two flooring levels. Also, by cutting the most recent flooring level of the room, two small holes filled with earth were discovered. The demolition levels that filled the room must be dated to around 200

BC and the construction levels cannot date back later than the second half or last quarter of the 3rd century BC, which means that the documented phases (first and second occupation phase and demolition of the room) span a relatively short period of time.

On the upper level of the rooms described above, another rectangular room (room 6) has been discovered, delimited by four stone walls that in some cases reach 90 cm in height, with maximum interior axes of 4.35 m by 3.28 m, resulting in a surface area of 14.26 m². It is floored by a level of compacted earth and in its north-west corner has a bench of stones attached to the interior face of the wall. The materials recovered from its excavation indicate that these structures lasted for a short time, as the same pottery horizon is located both at demolition levels and in the flooring and prior levelling of the ground, which locate all the documented phases of the room (construction, use and destruction) to around 200 BC. Immediately to the east and south outside this room there are three silos (silos 58-60) with a filling from around 200 BC.

At the junction of Marià Labèrnia and Muntanya de Montserrat Streets it has been possible to excavate, although very limitedly, a living area between two stone walls (room 7), floored by an earth levelling on which a north-east straight blade sword of La Tène II / type III was discovered. Again, the same pottery set related to the excavated structures of the settlement appears, which determines a chronology of around 200 BC, both in terms of the demolition and flooring levels of the room and the previous levelling of the ground.

In terms of pottery materials recovered in the intervention, we find, in relation to imported fine ware productions, Athenian red-figure, Punic black varnish, from the Workshop of the Small Stamps, from the Etruscan workshops, from the Workshop of Roses and Campanian A. In relation to the production of coarse ware we find Punic Ebusitanian, Central Mediterranean Punic and Italic pottery. In relation to the productions of imported amphora we find the Greco-Italic, Ebusitanian Punic and Central Mediterranean.

Moreover, in relation to the Iberian

coarse ware, we find lathe-made productions with both oxidation and reduction firing and those of coarse pastes by lathe or by hand.

Quantitatively, the phase of the second half of the 3rd century shows a percentage of imported production of 9.23%, while in the phase dated around 200 BC it amounts to 10.4%, with Campanian A as the most abundant production among the imports of fine ware (62.5% and 87.23% respectively) and the Greco-Italic amphorae among imported amphorae (25% and 52.64%).

Finally, we can conclude that the Iberian settlement of the Turó de la Rovira, which should have occupied a surface area of around 3.5 ha, was probably founded around the mid-3rd century BC and abandoned in the final years of that century or early 2nd century BC.

The first phase of the *Barcino* walls dates back, approximately, to the time of the urban foundation. The construction of this monumental infrastructure was celebrated by the known inscription of the duumvir quinquennale *Caius Coelius*, from the Augustan Age, who was in charge of building the “wall”, the “towers” and the “gates”. For over one century, it was believed that the epigraph had been discovered on Montjuïc hill: researchers considered, therefore, that it would have remained in a workshop close to the Roman quarry and that it was never placed in its intended location.

This paper features a set of data that enables us to argue that the provenance assumed so far is the result of an interpretative mistake. In fact, the epigraphic document was discovered on a construction site in Avinyó Street, probably during the demolition of a section of the Roman site.

The owner of the piece of land was José Laribal i Lastortras, a lawyer, journalist and real estate agent, a well-known character in Barcelona between the late 19th century and early 20th century. As shown by the records of the Museos Artísticos Municipales, legal documents and press cuttings of the time, the piece recorded was found in 1902 in Avinyó Street, provisionally moved to a recreation property that the promoter had in Montjuïc and, a few months later, donated by Laribal himself to the Museum Board.

The reconstruction of the provenance provides an opportunity to frame the epigraphic document in the context of the monument for which it was intended.

In the first place, trámite la aportación de paralelos, the role of the local magistrates in the construction of the urban walls is specified.

Next, we discuss the possibility that, apart from the bastions flanking the gates, the “towers”-mentioned in the text refer to hypothetical towers arranged along the curtain, which would have been filled by the major Late Imperial reform.

Despite the rare references by 20th century bibliography to a supposed find of this type, in fact archaeological evidence of the existence of towers has never been found. Nevertheless, bearing in mind that, in the event of having existed and to judge by the Gallic and Italic cases, they would be very few, it is worth leaving

this line of research open for the future. Finally, we suggest that the original location of the inscription might have been on one of the urban gates and that, given the place of the discovery, it would probably be that of the southwest.

This access, together with the northeast gate, opened to the *Via Augusta* and consequently, given its intense traffic, it seems the most suitable place for a commemorative inscription to make its message explicit. Moreover, it is likely that there were more versions of the same text, exhibited on other gates or other parts of the wall.

The southwest gate, which disappeared in the 19th century, is the least known of those in the defensive site and of which there are no archaeological or graphic testimonies. The rare textual references seem to suggest that it would be one of the most monumental accesses but do not provide information about its appearance in Roman times.

The first Barcelona wall, despite being the least preserved of the Late Imperial remains, can provide valuable data for the reconstruction of the early periods of urban life. Correcting the provenance of the inscription's maker is a good starting point to continue research.

TEXTES EN FRANÇAIS
RÉSUMÉ

L'intervention archéologique préventive réalisée en 2015 au Turó de la Rovira de Barcelone a permis de découvrir un important ensemble de nouvelles structures qui correspondent au village ibérique qui occupa le sommet de la colline, découvertes qui s'ajoutent à celles faites lors d'interventions précédentes telles celle réalisée en 1932 par l'Institut d'Estudis Catalans (qui permit de découvrir les fortifications du village, deux tours circulaires, un espace d'habitat et 44 silos) et à celle de 1992, réalisée par la Section d'Archéologie urbaine de la Mairie de Barcelone (qui documenta un espace d'habitat et un silo).

Le village occupe la partie supérieure du Turó de la Rovira, dans le district d'Horta-Guinardó de la ville de Barcelone (dans le Barcelonès). Il a une forme allongée orientée de nord-est à sud-ouest, de 300 mètres de longueur sur 65 mètres de largeur, et une hauteur maximale variant entre 261,80 msnm à son extrémité est et 236,50 msnm d'altitude à son extrémité ouest. Sur le plan géologique, la colline est formée de roches de l'époque paléozoïque, du silurien au carbonifère, concrètement par des ardoises et des schistes sur une base granitique.

Du côté sud-est du village, on réalisa une grande coupe rectangulaire avec une section en U, de 3,80 mètres de longueur (bien que son tracé qui, à l'origine, continuait vers les deux côtés, a été détruit par les constructions actuelles), sur 3,50 m de large et entre 1,10 et 1,35 m de profondeur. Cette coupe, creusée en taillant la roche naturelle de la colline, a été annulée par une série de remblais de terre qui ont apporté un abondant ensemble de matériaux céramiques qui permettent de dater ce remblai aux environs de 200 av. J.-C. La superposition des restes archéologiques correspondant au village ibérique documenté par les fouilles de 1932 et qui montre le tracé de la muraille du village se trouvait à quelques 6 mètres, pas plus, au nord de cette coupe, raison pour laquelle, à partir de ses caractéristiques, nous interprétons la possibilité de nous trouver face à une portion du fossé du village ibérique. À l'extrême ouest de la rue Marià Labèrnia, juste au pied de la zone la plus élevée de la colline, on a trouvé une concentration de structures sur une surface relativement réduite, de quelques

200 m², formée par douze silos (silos 46 – 57), mais aussi par quelques portions de murs partiellement conservés et une petite coupe dont la fonction demeure indéterminée. C'est ainsi qu'apparaît une zone de concentration de silos dans ce secteur du village, face à l'autre zone située à l'extrémité est, creusée dans les années 1930, alors qu'ils sont absents de tout le reste du village. Les matériaux récupérés des remblayages nous situent à nouveau dans une chronologie très homogène, aux environs de 200 av. J.-C. Seul l'un de ces silos (le silo 51) peut être daté à une période légèrement antérieure que nous situons dans la seconde moitié du IIIe siècle av. J.-C.

À l'intérieur de certains de ces silos on a aussi récupéré des squelettes complets qui rappellent l'anatomie de certains animaux, tel celui d'une brebis (silo 55) ou ceux de deux lapins (silo 47).

Il faut mentionner, dans les fouilles de trois de ces silos, des restes osseux humains qui, dans certains cas, présentent des signes évidents de violence. Un fragment correspond à la calotte d'un crâne (silo 48), un crâne probablement d'homme séparé en deux morceaux par une fracture *perimortem* par incision coupante et d'un fragment de la mâchoire supérieure d'un autre individu (silo 52), ainsi qu'un cubitus et deux os métacarpiens (silo 56).

Quant aux murs trouvés dans cette zone, ils sont en mauvais état de conservation, seule la dernière ou les deux dernières lignes de pierres de petits tronçons conservés partiellement sont construits avec des pierres de petite taille ou de taille moyenne non équarries, jointes avec de la boue. Seul l'un d'eux est formé de deux murs solidaires qui forment l'angle d'une pièce (la chambre 3) dont on a pu estimer la superficie à 2 m².

D'autre part, sur le versant sud de la colline, du côté ouest de la rue Marià Labèrnia, on a pu fouiller plusieurs espaces d'habitat qui étaient dans un bon état de conservation.

À l'extrémité ouest de la rue Marià Labèrnia, on a pu documenter deux espaces d'habitat annexes, de forme rectangulaire (les chambres 4 et 5), délimités soit par des murs avec socles de pierre ou bien par l'évidence des coupes des tranchées de fondation des murs dans la roche naturelle. La chambre 4

présente une superficie documentée de 6,30 m² et un sol en terre. La chambre 5 offre une superficie documentée de 16 m² avec deux sols successifs en terre et un foyer de forme circulaire de 1,20 m de diamètre, formé par un plafond plat sur deux autres préparés à base de fragments de céramique. On doit mettre chacun en relation avec l'un des niveaux de pavement. Coupant le niveau de pavement le plus récent de la chambre, on a aussi découvert deux petites coupes remblayées par de la terre. Les niveaux de démolition qui remblaient la chambre peuvent être datés des environs de 200 av. J.-C. et ceux de construction ne peuvent pas remonter plus loin que la seconde moitié ou le dernier quart du IIIe siècle av. J.-C., ce qui fait que toutes les phases documentées (première et deuxième phase d'occupation et démolition de la chambre) se concentrent dans une période relativement courte.

Sur la terrasse supérieure des chambres décrites précédemment, on a découvert une autre chambre rectangulaire (la chambre 6) délimitée par quatre murs en pierre qui, dans certains cas, atteignent 90 cm de hauteur avec des axes intérieurs maximaux de 4,35 m sur 3,28 m, il en résulte une superficie de 14,26 m². Son sol est formé par un niveau de terre compacte et elle présente, à l'angle nord-ouest, un banc en pierre adossé au parement intérieur du mur. Les matériaux récupérés lors des fouilles nous indiquent que ces structures durèrent peu car on trouve le même horizon de céramique dans les niveaux de démolition que dans le pavement et le nivellement préalable du terrain qui situent toutes les phases documentées de la chambre (construction, usage et destruction) aux environs de 200 av. J.-C. Immédiatement à l'est et au sud, hors de cette chambre, se trouvent trois silos (silos 58 - 60) avec un remblai datant d'environ 200 av. J.-C. Au croisement entre les rues Marià Labèrnia et la rue de la Muntanya de Montserrat on a pu fouiller, de manière très limitée, un espace d'habitat compris entre deux murs en pierre (la chambre 7), dont le sol est fait d'un nivellement de terre dans lequel on a pu récupérer une épée à lame droite du type La Tène II / type III du nord-est. On retrouve le même ensemble céramique qui apparaissait en relation avec toutes les structures